

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2014–2017

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Aneta Junová

**Formy preventivních programů proti šikaně a jejich vlivy
na žáky**

Praha 2017

Vedoucí bakalářské práce: PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED (PART TIME) STUDIES

2014–2017

BACHELOR THESIS

Aneta Junová

Bullying prevention programs and their effects on students

Prague 2017

The Bachelor Thesis Work Supervisor: PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jméno autorky: Aneta Junová

Poděkování

Děkuji panu PaedDr. Lubomíru Bajcurovi Ph.D. jakožto vedoucímu mé bakalářské práce za jeho čas, ochotu a pomoc při realizaci této práce.

Anotace

Tato bakalářská práce je zaměřena na historii i současnost preventivních programů v ČR a orientuje se zejména na problematiku šikany. Pojednává o základních tématech prevence šikany a jejích souvislostech. Udává základní přehled systému spolupráce základních škol a institucí podílejících se na prevenci šikany a aktuální pokyny ministerstva školství mládeže a tělovýchovy v této problematice. Informuje o metodách, principech a formách preventivních aktivit, osobnosti pedagoga a zásadách, které by měly být součástí úspěšné prevence. V praxi zkoumá pohled žáků na preventivní programy proti šikaně na vybraných základních školách a efektivnost těchto programů.

Klíčová slova

patologické jevy, prevence, programy, rizikové chování, šikana, kriminalita, základní škola

Annotation

This document focuses on the history and present prevention programs in the Czech Republic, focusing on the issue of bullying. It deals with the fundamental issues of prevention of bullying and its context. It gives an overview of the cooperation of elementary schools and institutions involved in the prevention of bullying and the current guidelines of the Ministry of Education, Youth and Sports in this issue. It informs about the methods, principles and forms of preventive activities. In practice, examines the view of students on preventive programs against bullying in selected primary schools and the effectiveness of these programs.

Keywords

effectiveness, basic school, bullying, pathological phenomena, prevention, programs, risk behaviour,

ÚVOD.....	8
1 PREVENCE SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝCH JEVŮ NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH V ČR.....	10
1.1 Od historie po současnost.....	10
1.2 Aktuální pokyny MŠMT týkající se PREVENCE šikany a sociálně patologických jevů na zš	14
2 ŠIKANA V SOUVISLOSTECH.....	17
2.1 Pojem šikana	17
2.2 Aktéři šikany	19
2.3 Skupinová dynamika	20
2.4 Důsledky šikany a důležitost prevence.....	22
3 SYSTÉM SPOLUPRÁCE ZŠ A INSTITUCÍ PODÍLEJÍCÍCH SE NA PREVENCI KRIMINALITY	25
3.1 Téma prevence šikany v rvp a švp	25
3.2 Organizační systém primární prevence v ČR	27
3.3 Intervence ve škole	29
4 PREVENCE ŠIKANY, ZÁSADY, METODY A FORMY.....	30
4.1 Druhy prevence	30
4.2 Zásady a osobnost pedagoga	31
4.3 Metody prevence šikany.....	32
4.4 Vybrané formy preventivních programů	34
5 PRAKTICKÁ ČÁST	36
5.1 Výzkum	36
5.2 Hlavní cíl výzkumu, dílčí cíle a hypotézy	37
5.3 Pojetí výzkumu, jeho technika a metodika	38
5.4 Výsledky výzkumu.....	40
5.5 Zhodnocení výsledků výzkumu.....	55
ZÁVĚR	58
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	60
SEZNAM ZKRATEK	63
SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ	64
SEZNAM PŘÍLOH.....	I

ÚVOD

Tato bakalářská práce je psána v době, kdy se pojem prevence a šikana v českých školách stal na nějaký čas i hlavním tématem médií a společnosti. Tedy v době, kdy smrt jedné z učitelek pražské střední školy byla prověřována policií a na světlo světa se dostaly materiály, které odkrývaly její dlouhodobé šikanování ze strany žáků. Se šikanou mám osobní zkušenosti ze základní i střední školy, a to jak z pohledu šikanovaného, tak i z pohledu šikanujícího. Při sledování kauzy šikanované učitelky se někomu mohou vybavit zážitky ze základní, či střední školy. V mnou navštěvované střední škole totiž policie také řešila smrt, a to ve formě sebevraždy, kterou jedna spolužačka ukončila v 17 letech svůj život. Naše spolužačka skočila jednoho rána z budovy střední školy a celou skupinu naší třídy to logicky velmi zasáhlo.

V současné době z pohledu pedagoga je možná o to smutnější konstatovat, že s naší skupinou nikdo žádným způsobem neworkoval, a to ani po této tragické události. Je až s překvapením, jak málo se na některých základních i středních školách pracuje s emocemi a vztahy, které panují ve třídě. Právě tyto vztahy mohou zformovat, a jak také víme z mnoha vědních disciplín, skutečně formují osobnost dospívajících žáků, mnohdy nenávratně a na celý život. Aktuálnost tématu i zmíněné osobní důvody mě přesvědčily, že výběr tohoto tématu je správný a stále důležitý.

Šikana na našich školách, ale i v jiných odvětvích a oborech je pojem, se kterým se setkáváme od nepaměti. Dnes však žijeme v době, kdy mají ženy stejná práva jako muži. Otroctví bylo zakázáno a být homosexuálem není považováno za nemoc. I přesto se stále setkáváme se šikanou ve všech možných podobách, a to někdy tak krutými a sofistikovanými formami, že síla a moc mladých agresorů z řad žáků nemá obdoby. Je však těžké chtít po žácích, aby měli schopnost bránit se násilí a důvěřovat pracovníkům školy, když ani oni sami, jak se dnes čím dál tím více ukazuje, nejsou někdy schopni šikaně ze strany žáků čelit, natož pak věnovat pozornost klimatu třídy a prevenci sociálně patologických jevů, mezi které šikanu řadíme.

Nejlepším řešením každého problému, šikanu nevyjímaje, je mu včas předejít a proto se tak často mluví ve školním prostředí o nutnosti prevence a jejím kvalitním nastavení z hlediska metodik a dlouhodobého efektu, který může na žácích zanechat. Tato problematika je ale pro ČR stále relativně nová a jak se ukazuje i se zvyšující se šikanou žáků vůči učitelům, je třeba ji začít brát opravdu vážně, aby byla skutečně efektivní.

Tato práce tedy ve své teoretické části pojednává o základních pojmech, které k této problematice patří, uvádí typy prevence sociálně patologických jevů na základních školách v ČR, základní témata prevence kriminality v RVP a ŠVP, systém spolupráce ZŠ a orgánů podílejících se na prevenci kriminality a také metody, formy a didaktické principy preventivních aktivit. V praktické části práce jde o pomocí kvalitativního a kvantitativního výzkumu ukázat, jak vnímají preventivní programy žáci vybraných základních škol ve středních Čechách a v Praze. Jejich vnímání celé problematiky i informace, které jsou jim k dispozici, jsou možná hlavním klíčem k jádru problému a lze podle toho částečně hodnotit i efektivitu programů. Pokud pochopíme v každé době hlavně samotnou mentalitu našich žáků bez toho, aniž bychom ji pouze negativně hodnotili, ale v některých ohledech se jí naopak přiblížili, můžeme jim nabídnout pomyslnou náruč plnou pochopení a přijetí, místo mentorování a poučování, které je v tomto ohledu spíše slepou uličkou.

Cílem bakalářské práce je podat přehled o prevenci sociálně patologických jevů, zejména tedy proti šikaně. Uvést základní pojmy, které se tohoto fenoménu týkají a uvést, jakým způsobem lze šikaně předcházet. V praktické části pak zjistit, jak vnímají problematiku šikany a preventivních programů žáci druhého stupně na mnou vybraných školách ve středních Čechách a Praze a to pomocí dotazníků i rozhovorů s odborníky – preventisty, zabývajícími se šikanou. V práci je čerpáno z odborné literatury, časopisů a oficiálních internetových zdrojů, zabývajících se touto problematikou.

1 PREVENCE SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝCH JEVŮ NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH V ČR

1.1 OD HISTORIE PO SOUČASNOST

K tomu, abychom pochopili, jak složitá je otázka prevence týkající se šikany, je důležité znát i kontext a historii všeobecné prevence sociálně patologických jevů na základních školách, neboť v té byla a je i samotná prevence šikany obsažena. Současně je také šikana jedním ze stěžejních témat Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy pro rok 2016.

Samotná historie zabývající se prevencí sociálně patologických jevů, nebo také v dnešní době více používaného pojmu rizikového chování na základních školách v České republice je totiž stále ještě poměrně mladá, přičemž se neustále vytváří a zdokonalují její postupy a metodiky.

Odborníci na danou problematiku se pak k některým metodickým postupům a pokynům k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže vydávaným výkonnými orgány státu staví skepticky a poukazují na jejich nedostatky, jako například Miovský (2015, s. 63) „*Prevence rizikového chování představuje ne zcela homogenní soubor různých přístupů a intervencí, které jsou dnes v České republice obsaženy v několika různých rezortních koncepcích. Tyto koncepce (především Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva vnitra) vznikaly a rozvíjejí se paralelně s velmi nízkou úrovní harmonizace a vzájemného propojení. Tato charakteristická vícekolejnost doprovází preventivní programy v ČR od samého počátku a není, jak by se mohlo zdát, žádnou „českou specialitou“. Jedná se o velmi citlivé a do jisté míry též tabuizované téma téměř na všech úrovních Evropské unie. Dodnes není zcela zřetelně popsána hranice mezi tím, co považujeme za tzv. školskou prevenci, zdravotnickou prevenci a prevenci kriminality.*“

Jak z tohoto textu vyplývá, prevence jako taková je záležitostí mnoha oborů, ať už se jedná například o pedagogiku, psychologii, sociologii, veřejné zdraví atd. Proto se ne vždy podaří sladit rozdílné pohledy a přístupy do ucelené jednotné koncepce, která by byla přehledná a dávala smysl. S tímto problémem se tedy prevence sociálně patologických jevů potýká od samého začátku svého vzniku, který se začal formovat v porevolučním období po roce 1989, což potvrzuje Miovský aj. (2010, s. 14): „*Před rokem*

1989 nelze v primární prevenci hovořit o žádném jednotném systému či koncepčním přístupu. Tematicky tato oblast spadala do působnosti Ministerstva zdravotnictví a jeho ústavu zdravotní výchovy, garanta vzdělávání a výchovy v oblastech dotýkajících se ochrany zdraví a prevence obecně. V zásadě však neexistoval žádný oficiální dokument, který by preventivní systém na národní (vládní) úrovni definoval, a tato oblast neměla vytvořený ani žádný koncepční, ekonomický a technický rámeček.“

Společnost z řad odborníků si však po roce 1989 začala čím dál tím více všímat zejména drogové problematiky, která možná i s nástupem demokracie a svobody v tehdejší společnosti začala nabírat na obrátkách. Drogová problematika mezi mladistvými byla jedním z hlavních a startujících pilířů primární prevence tak, jak ji známe dnes a samozřejmě s postupem času se začalo utvářet a rozlišovat vícero témat, které by plošná primární prevence na základních školách i mimo ně neměla opomínat. Tento fakt považuje za důležitý i Miovský aj. (2010, s. 16) „*Základním dokumentem, který odstartoval jednotnou koncepci protidrogové politiky v České republice, jejíž součástí je také primární prevence, byla první Strategie protidrogové politiky z roku 1993 z dílny ministerstva vnitra ČR (MV, ČR, 1993). Tento dokument obsahoval poprvé v historii ČR pokus definovat, co je třeba systémově změnit, aby mohla začít fungovat skutečně efektivní síť preventivních a léčebných programů.*“

V dalších letech se začaly v České republice pořádat první kurzy pro pedagogy a spolu s nimi se neustále zvyšovala i jejich poptávka. Významný přínos mělo v 90. letech pro tuto oblast Národní centrum pro podporu zdraví a svou úlohu v tomto sektoru začaly hrát i různé nestátní neziskové organizace, jako například Sdružení Podané ruce v Brně a nadace Filia v Praze. V druhé polovině devadesátých let se právě v těchto kurzech začala formovat ucelenější představa o tom, jak by primární prevence měla vypadat a jednalo se opět zejména o užívání návykových látek. Významnou roli mělo v tomto období i samotné Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. To totiž začalo poukazovat na význam studií a vědeckých prací, na kterých se dá primární prevence postavit, aby byla co nejvíce profesionální. Tento přístup je obecně označován jako „evidence based“ přístup. Bylo to právě položení těchto základů, které se stalo v oblasti prevence velmi důležitým. (Miovský aj., 2010, s. 16–17)

Po tomto pro primární prevenci příznivém období však z různých důvodů nastal zlom v dalším vývoji, který se nezačal ubírat úplně správným směrem. Můžeme říci, že bylo napsáno několik zajímavých publikací, jako například „Pedagogové proti drogám“, kterou v roce 1999 vydalo MŠMT. Na druhou stranu se pak ale do primární prevence zaneslo pár nešťastně zvolených publikací a spolu s nimi i nevhodný způsob prezentace, jak zdůrazňuje Miovský aj. (2010, s. 17): „*Velmi nešťastná situace nastala okolo kampaně „Stop drogy“, kdy se v primární prevenci objevily např. masové a nesystematické preventivní programy, mající obecně velmi nízkou efektivitu, a spíše diskreditující snahy profesionalizovat primární prevenci.*“

Jedním z negativních faktorů při vývoji prevence a naopak spíše tedy v jejím stagnujícím období zejména v letech 1998–2001, byly politické změny a finanční prostředky, které buď vůbec nebyly, anebo se nevyužívaly efektivním způsobem. Jak se později ukázalo, dodnes se potýkáme s určitými kroky, které byly v tomto období podniknuty ze strany státu a tehdejšího složení Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy. Můžeme jmenovat například: Přenesení odborů, které měly prevenci na starosti, příklon k tzv. nespécifické primární prevenci, vydání dokumentu s názvem Koncepce prevence zneužívání návykových látek a dalších sociálně patologických jevů u dětí a mládeže na období 1998–2000 (MŠMT 1998), který nesplňoval základní odborné požadavky, dosažitelné cíle, časový plán a ani zodpovědnost institucí za jejich plnění a v neposlední řadě byl špatně označen termín primární prevence, který v tomto dokumentu označoval v podstatě jakékoli vyplnění volného času a spojoval problematiku drog se sportem v nešťastných kontextech. Stejně neuvážený byl však i vstup scientologické církve na pole primární prevence, a to opět díky nezalostem a podceňování rizik, která jsou s primární prevencí spojována (Miovský aj. 2010, s. 17–18).

Další vývoj primární prevence byl tedy spíše zmatený a nesourodý, bez kvalitního a rovnoměrného zacílení na různé skupiny. Chyběla dostatečná evaluace a analyzování co, kde a komu je poskytováno. Stále pokračovala nesourodost mezioborových představ o prevenci a finance se tedy rozdělovaly spíše individuálně, než systematicky a efektivně. Tudíž se na některé nekvalitní programy peníze našly a na některé, ač třeba kvalitnější, už ne. Avšak díky opětovnému přenesení zodpovědnosti uvnitř samotného MŠMT na odbor speciálního školství a prevence, se situace začala opět zlepšovat a nabírat správný

směr. Byla zde zřízena skupina odborníků, kteří zastupovali všechny zodpovědné rezorty a ke kterým se připojili i poskytovatelé služeb a zástupci krajských úřadů (Miovský aj., 2010, s. 19–21).

Důležitým faktorem bylo v následujících letech, tedy zejména mezi lety 2003–2008, vydání a přeložení několika publikací ze zahraničí a zavedení certifikací kvality preventivních programů, které organizuje Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR a proškolení skupiny jejich kontrolorů. V roce 2009 se promítla do procesu certifikace i nová verze standardů MŠMT, která již kromě návykových látek obsahuje také všechny další oblasti rizikového chování (Miovský aj., 2010 s. 21–23).

Primární prevence tedy prošla od doby roku 1989 zásadními změnami a skupiny odborníků i mimo samotné MŠMT se její systém snaží neustále zlepšovat a prosadit tak kvalitní jednotný koncept pro celou ČR. To však s důrazem na dobrovolnost, vlastní iniciativu školy a přihlídnutí k její individualitě a specifickým potřebám. Tento koncept je důležitý zejména pro sledování a měření výsledků, vyhodnocování cílů a další aplikaci přiměřených metodik a forem primární prevence. Právě díky práci a iniciativě velkého množství profesionálů, kteří pracují v terénu mnohdy ve velmi špatném materiálním a technickém zázemí v oblasti celého území České republiky, došlo k realizaci původního nápadu, projektu 4 krajů (Jihomoravský, Olomoucký, Středočeský a Severočeský), které měly za úkol ověřit publikace a stanovit podmínky, za kterých by bylo možné systém preventivních programů plošně implementovat (Miovský, 2015 s. 79–83). PhDr. Michal Kolář se dlouhodobě se zabývá problematikou šikany a potvrzuje (2011, s. 268), že „*V letech 2000 až 2004 se překvapivě úsilí jednotlivců v terénu začalo zúročovat*“ a dodává, „*k příznivým změnám došlo nejen zdola z terénu, vzniklo například Občanské sdružení proti šikaně, ale i shora, zrodily se iniciativy v řídicích kontrolních a vzdělávacích institucích, například na ministerstvu školství.*“

Šikana na základních školách se stala pro rok 2016 jedním z hlavních témat MŠMT, které na základě zvyšujících se případů brutální šikany rozšířilo i svůj metodický pokyn z roku 2013 k prevenci řešení šikany a kyberšikany. Ta je zejména v posledních letech s nástupem moderních technologií a s jejich neustálým rozšiřováním zrychlujícím se fenoménem a problémem, s kterým si ještě neumíme dost dobře poradit.

1.2 AKTUÁLNÍ POKYNY MŠMT TÝKAJÍCÍ SE PREVENCE ŠIKANY A SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝCH JEVŮ NA ZŠ

Jak je patrné z předchozí kapitoly, prevence je celkem složitý a dlouhodobý problém, se kterým se do jisté míry potýká mnoho odborníků a institucí, nevyjímaje ani samotné základní školy. Jako vodítko pro řešení prevence sociálně patologických jevů na základních školách vydává a aktualizuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy svá metodická doporučení a každá základní škola by i dle nich měla mít zpracovaný svůj Minimální preventivní program a dále pak speciální Program proti šikaně.

Základními dokumenty, které vytváří MŠMT pro oblast prevence sociálních jevů a šikany, jsou **Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (Dokument MŠMT č. j.: 21291/2010-28)** a dále pak nově zaktualizovaný **Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních (č. j. MSMT-21149/2016)**.

Metodické doporučení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních (Dokument MŠMT č. j.: 21291/2010-28). Ve svém obsahu vymezuje aktuální terminologii, která je v souladu s terminologií v zemích EU a začlenění prevence do školního vzdělávacího programu a školního řádu. Popisuje jednotlivé instituce v systému prevence a úlohu pedagogického pracovníka, definuje Minimální preventivní program, doporučuje postupy škol a školských zařízení při výskytu vybraných rizikových forem chování dětí a mládeže. Ty pak dále rozděluje na samostatné kategorie, které jsou podrobněji rozebrány v přílohách tohoto metodického pokynu. Momentálně zahrnuje toto metodické doporučení přes 20 forem rizikového chování, kterým věnuje specifickou pozornost. Patří mezi ně tyto témata: návykové látky, rizikové chování v dopravě, poruchy příjmu potravy, alkohol, syndrom CAN, školní šikanování, kyberšikana, homofobie, extremismus, rasismus, xenofobie a antisemitismus, vandalismus, záškoláctví, krádeže, tabák, krizové situace spojené s násilím, netolismus, sebepoškozování, nová náboženská hnutí, rizikové sexuální chování, příslušnost k subkulturám a domácí násilí.

Problematikou šikany se tedy MŠMT v současné době zabývá nejen v obecném rozsahu, ale podrobněji i v dalším metodickém pokynu k prevenci a řešení šikany ve školách a

školských zařízeních. Tento pokyn vydalo MŠMT v roce 2013, ale vzhledem k narůstajícímu trendu a zvýšení případů velmi brutálních forem šikany a kyberšikany i vůči učitelům, se ministryně školství rozhodla tento pokyn zaktualizovat. Proto máme od roku 2016 k dispozici nový **Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních (č.j. MŠMT-21149/2016)**.

„Cílem metodického pokynu je pomoci porozumět školám a školským zařízením fenoménu šikany, možnostem, jak mu předcházet a jak na něj efektivně reagovat, pokud k jeho výskytu dojde. Metodický pokyn je určen pro právnické osoby vykonávající činnost škol zřizovaných Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy. Podpůrně je doporučován k využití i ostatním školám, zapsaným do školského rejstříku a poskytovatelům služeb souvisejících se vzděláváním a výchovou.“

Obsahem tohoto dokumentu je pak samotná charakteristika šikany, jak šikaně předcházet, základní postupy v řešení šikany a její nápravná opatření, odpovědnost rodičů a komunikace školy s rodiči, ochrana dětí před šikanou v předškolním vzdělávání, šikana zaměřená na učitele: jak ji předcházet a jak ji řešit, právní odpovědnost školy, trestně-právní hledisko šikany a podávání podnětů, stížností a oznámení. Součástí dokumentu je i obecná struktura Školního programu proti šikanování, která má univerzální charakter a dle ministerstva ji lze použít jako jednotící princip i pro ostatní riziková chování, a tak vytvořit integrovaný a ucelený program školy.

Jako hlavní součásti, které by měly takovému programu náležet pak ministerstvo v metodickém pokynu uvádí tyto body zpracované dle Koláře (2011, s. 259)

1. zmapování situace – analýza a evaluace (před a po zavedení programu či opatření a také v jeho průběhu);
2. motivování pedagogů pro změnu;
3. společné vzdělávání a supervize všech pedagogů;
4. užší realizační tým (zástupce vedení – nejlépe ředitel, zástupci třídních učitelů z 1. a 2. stupně, zástupce družiny, školní metodik prevence, výchovný poradce, školní psycholog atd.);
5. společný postup při řešení šikanování

6. primární prevence v třídních hodinách;
7. primární prevence ve výuce;
8. primární prevence ve školních i mimoškolních programech mimo vyučování;
9. ochranný režim (školní řád, dohledy učitelů);
10. spolupráce s rodiči (vhodný způsob seznámení s prevencí a řešením šikany ve škole, například na webových stránkách, pomocí informativního dopisu a při třídních schůzkách);
11. školní poradenské služby;
12. spolupráce se specializovanými zařízeními;
13. vztahy se školami v okolí (domluva ředitelů na spolupráci při řešení šikany, kdy se jí účastní žáci z různých škol).

Jak vyplývá i z pokynů MŠMT, je důležité celkové pochopení problému šikany od základních pojmů a alespoň minimální znalosti souvislostí. Je třeba, aby při postupování řešení šikany spolupracovali všichni pedagogičtí pracovníci, a to nejen mezi sebou navzájem v rámci působení na své ZŠ, ale i s odborníky a institucemi, které je mohou v prevenci a řešení šikany podpořit. Bez spolupráce a odbornosti totiž nelze šikanu efektivně řešit, natož jí předcházet, což potvrzuje i Kolář (2001, s. 258) „*Jestliže chceme, aby naše škola děti chránila před šikanováním, musí do toho jít všichni pedagogové. Úspěšně bojovat proti ubližování slabším nemůže jeden odborník, i když pracuje na plný úvazek. Jednotlivec může pouze „hasit požáry“. Proto musíme najít vhodný způsob, jak promyšlený program proti šikaně začleníme do systému školního vzdělávacího programu.*“

Kolář vidí uvedení úspěšného programu do života školy na těchto úrovních:

- řízení školy
- vzdělávání pracovníků školy
- preventivně-výchovné a vzdělávací činnosti žáků

2 ŠIKANA V SOUVISLOSTECH

2.1 POJEM ŠIKANA

V první řadě je stěžejní opravdu vědět a pochopit, co je a není šikana. K tomuto problému nám může dopomoci několik obecných definic, ale i těch rozšířených. Hranice mezi škádlením a šikanou bývá někdy celkem tenká a je třeba i ze zkušeností pedagoga či metodika prevence dokázat tyto rozdíly citlivě rozpoznat, jak vysvětluje Říčan (1995, s. 11) *„Šikanu nestačí odsuzovat, nestačí jí ani potírat. Především je třeba jí rozumět. Neexistuje totiž nějaký jednotný, vždy použitelný, vyčerpávající recept, co s ní, jak na ni. Každá škola, každá třída, každý případ šikany je trochu jiný a vyžaduje trochu jiný přístup a postup. Každá oběť i každý agresor jsou jedinečnou osobností, a navíc i každý učitel je jiný a musí „manévrovat“ podle toho, jak děti reagují na jeho osobní projev.“*

Pojem šikana v naší zemi zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první u nás promluvil o tabuizovaném tématu socialistické armády, kterým šikana bezesporu byla. Samotné slovo šikana pochází původem z francouzského slova *chicane*, jehož význam je v překladu zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování ale i byrokratické lpění na předpisech vůči podřízeným či občanům (Říčan 1995).

Oficiální definice šikany je obsažena i v Metodickém pokynu ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních (č. j. MŠMT-21149/2016) šikanu charakterizuje následovně: *„Šikana je agresivní chování ze strany žáka/ů vůči žákovi nebo skupině žáků či učiteli, které se v čase opakuje (nikoli nutně) a je založeno na vědomé, záměrné, úmyslné a obvykle skryté snaze ublížit fyzicky, emocionálně, sociálně anebo v případě šikany učitele také profesionálně. Šikana je dále charakteristická nepoměrem sil, bezmocností oběti, nepřijemností útoku pro oběť a samoučelností agrese.“* V pedagogickém slovníku Průcha, Walterová, Mareš, (2009 s. 297) je šikana vymezena jako *„fyzické, psychické či kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými.“*

Dle Kyriacou (2003, s. 26) *„Šikanu můžeme definovat jako trvalé agresivní jednání jednoho žáka vůči druhému s úmyslem způsobit oběti utrpení.“*

Bendl (2003, s. 24–27) řadí šikanu mezi patologické formy mezilidského soužití. Dále zdůrazňuje, že se jedná o agresivní jednání, pomocí kterého chce šikanující získat či udržet pocit moci či převahy nad obětí, ale při vymezování šikany je poněkud opatrnější a zdůrazňuje tak složitost problematiky a jejího, někdy velmi těžko uchopitelného a jednoznačného definování - „*Pojem šikana lze vymezit mnoha způsoby. Neexistuje nějaká přesná, jednoznačná ostrá hranice mezi tím, jaké chování je už šikanou a jaké ještě ne. Šikana je ve své podstatě obtěžováním druhého člověka.*”

F. Černoch (1999, s. 90) chápe šikanování jako „*činnost, která je spojena s trestáním druhých (extrapunitivita), proto je společensky nepřijatelná. Šikanování působí jako psychosociální zátěž a patří do kategorie sociálně patologických jevů stejně jako alkoholismus, toxikomanie a kriminogenní jednání. Jde v něm o negativní zásah do fyziologické a psychické integrity člověka.*“ Tato definice jde již poněkud více do hloubky a podstaty problému a je z ní patrné, jak velké můžou být dlouhodobé následky tohoto chování.

Z hlediska školního šikanování a prevence považují za nejdůležitější vymezení tohoto problému M. Kolářem (2001, s. 27) „*Šikana – to je nemoc, nemoc toho, kdo šikanuje. Je to nemocné – tedy patologické chování. Většina projevů šikany naplňuje skutkovou podstatu trestných činů. Při posuzování toho, co je a co není šikana, musíme mít na zřeteli především to, jak uvedené projevy působí na toho, komu jsou určeny, tedy na oběť šikany. Důležitým znakem šikany je nepoměr sil mezi agresorem a obětí. U šikany je typickým znakem samoučelnost převahy agresora nad obětí. To odlišuje šikanu od běžných „chlapeckých šarvátek“ mezi spolužáky. K tomu, abychom mohli hovořit o šikaně, musí existovat agresor, oběť a prostředí, ve kterém se šikana uskutečňuje. Šikanování je velice závažný, společensky nebezpečný jev, ohrožující oběť fyzicky, ale zejména psychicky. To jsou důvody, proč nesmíme šikanu přehlížet nebo zlehčovat. Šikanování je nutno chápat jako poruchu vztahů. A to nejen mezi agresorem a obětí.*“ K pochopení problematiky a její prevenci je tedy jistě důležité znát i cílovou skupinu, které se týká. V následujících podkapitolách bude tedy ve zkratce uvedena charakteristiku obětí i agresorů, ale i skupinová dynamika, bez které by šikana nevznikla a nerozvinula se v nejtěžších případech až v „totalitní režim.“

2.2 AKTÉŘI ŠIKANY

Jak již víme, k tomu, abychom mohli o šikaně vůbec hovořit, musí existovat prostředí, v kterém se odehrává a také její aktéři, tedy oběť a agresor. Jak však popisuje i Říčan (1995, s. 39), šikana je záležitostí celé skupiny, třídy či kolektivu v kterém se objeví a „není možná, pokud nemá „podhoubí“ v tom, co se děje ve skupině jako celku.“ Postoje celé skupiny jak vůči agresorů tak i samotným obětem, jsou pak klíčové pro její další rozvoj anebo včasné zastavení.

Obětí šikany se může stát opravdu kdokoliv a to z různých důvodů. Nejvíce však bývá šikanován žák s určitým typ odlišnosti. Nemusí to být pouze z rasistických či vzhledových důvodů, ale třeba proto, že se dané dítě přestěhuje z velkého města na vesnici, či naopak. Nezanedbatelným problémem je pak i ekonomická situace v rodině, zájmy či nějaký handicap. Bendl (2003, s. 47) popisuje, že „*Obětí šikany se většinou stávají jedinci vzhledově, sociálně či fyzicky handicapovaní, lidé asteničtí, neobratní, slabí, úzkostní, bázlíví, plaší, neurotičtí, zkrátka ti, co se nějak odlišují od ostatních.*“ Na tom, zda se dítě stane obětí šikany, má však výrazný podíl i způsob výchovy v rodině. Pokud dítě nemá dobrý rodinný základ pro vyrovnání se s tlakem okolního sociálního prostředí, riziko že se stane obětí šikany, ale i šikanujícím je o to větší. (Říčan 2010, s. 62–63).

Agresoři¹ bývají zpravidla citově deprivovaní a mravně nezralí, s touhou po moci a neschopností k tvůrčí spolupráci. Kolář (2001, s. 86–87) rozdělil nejčastější typy agresorů následovně.

- Hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností.
- Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.
- Srandista, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, vlivný, oblíbený

¹ Slovo agresor se hojně a běžně užívá zejména proto, že je kratší než například „šikanující dítě“ a jiné výrazy. Nelze však říci, že každé dítě, které šikanuje, je také agresivní. (Říčan, Janošová, 2010, s. 53)

2.3 SKUPINOVÁ DYNAMIKA

Jak bylo uvedeno v předchozí podkapitole, šikana není záležitostí pouze agresora a oběti, ale celé skupiny, ve které vzniká a dále se vyvíjí. Příčiny toho, proč se zdravý kolektiv stává nemocným a podporujícím ubližování a týrání spolužáka, či spolužáků, jsou různé. Dle Říčana a Janošové (2010, s. 49) „Školní třídu můžeme vidět jako skupinu, která žije dvojitým životem, která má dvě tváře.“ Podle těchto autorů je jedna z těchto tváří „oficiální“ a druhá „ilegální“. Zjednodušeně můžeme říci, že v té oficiální funguje třída pod vládou pedagoga a učí se nejen vědomostem, ale i hodnotám demokratické společnosti. Zatímco v „ilegální“ probíhá skryté dění, které obsahuje přátelství, sympatie a tajemství, které se týkají i nedovolených přestupků a experimentů, kterým dospělý učitel ani rodič dle žáků nerozumí. Tato ilegální struktura se vytváří v každé třídě a podporuje i normální vývojový proces dospívání, jak potvrzuje Vágnerová (2012, s. 395) „Období dospívání je fází experimentace s různými rolami a vztahy. Pubescent odmítá podřízené postavení, resp. odmítá demonstrovanou formální nadřazenost autorit.“ Tato ilegální struktura je pak celkem neškodná, pokud však nemá nad tou oficiální převahu. To záleží na několika faktorech, ale důležité je, že pokud ilegální skupina pod vedením jedinců s antisociálními sklony převládne nad oficiální, která tou dobou funguje jen zdánlivě, začne se projevovat právo silnějšího a přestávají platit i principy demokracie. Viz Říčan a Janošová (2010, s. 50–52).

Jedlička (2011, s. 164) konstatuje, že „Je pochopitelné, že i při běžných školních sporech se spolužáky, se nešťastně sociálně vybavený jedinec často uchyluje k násilí. Má totiž dojem, že své zájmy může vůči okolí prosadit jen křiklavou drzostí, neústupnou vzdorovitostí či drsnou dravostí. Jestliže o něco stojí, chce to mít co nejdříve a za jakoukoliv cenu.“

Pro děti z problémových rodin, kde dochází k nezájmu ze strany rodičů, trestání a kde děti vyrůstají bez pravidel, je pak potřeba uznání ve vrstevnické skupině o to větší, než naopak u dětí, kde rodiče sice poskytují určitou míru podpory, ale zároveň dokážou jasně stanovit hranice dovoleného chování. Jak tvrdí Matoušek, Matoušková (2011, s. 83) „Nároky na konformitu jsou ve vrstevnické skupině mládeže obvykle vyšší, než ve všech jiných skupinách. Zahrnují nejen způsob vyjadřování, ale i úpravu zevnějšku, druh

preferované hudby, způsob chování k opačnému pohlaví, postoj ke škole, případně k práci, k rodičům, k penězům, k sexualitě, ke kouření, k drogám, k alkoholu atd.“

Michal Kolář (2001, s. 35–40), rozdělil a popsal fáze skupinové dynamiky při šikanování následujícím způsobem:

1. **Zrod ostrakismu:** Jedná se o mírné, převážně psychické formy násilí. Okrajový člen skupiny se necítí dobře – je neoblíben a neuznáván, ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spořádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné legrácky“ apod.

2. **Fyzická agrese a přitvrzování manipulace:** V zátěžových situacích začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod k odbourání skupinového napětí – nepříjemných pocitů před těžkou písemnou prací, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že je chození do školy obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a zprvu se ponejvíce objevuje subtilní fyzická agrese.

3. **Klíčový moment – vytvoření jádra agresorů:** Agresoři – žáci začnou již systematicky, ne už jen náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti – žáky, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování.

4. **Většina přijímá normy agresorů:** Normy agresorů jsou přijaty většinou skupiny a stanou se jejím nepsaným zákonem. Neformální tlak ke konformitě získává v této době novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů této většinové skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná očekávání vůdců. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

5. **Totalita – dokonalá šikana:** Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem, oběti jsou „vykořisťovány“. Žáci jsou rozděleni na dvě skupiny – na „otrokáře“ a „otroky“. Jedni mají všechna práva, druhí žádná.

V mnoha případech by možná při prvních stadiích šikany stačil jednotlivec, který se proti agresorovi postaví a zbytek kolektivu se přidá na stranu „dobra“, ale s postupující agresivitou a technologiemi, přes které se agresoři snaží vyvolávat strach ve skupině, je

to pro žáky zdá se čím dál tím těžší. Strach je totiž hlavním motorem a jedinečnou zbraní agresorů a pokud tuto atmosféru ve třídách včas neodhalíme, může přerůst v opravdový zločin a skončit tragédií. Někdy totiž i první stupeň vývoje šikany může vytvořit pro psychicky oslabenou oběť, například bez rodinného zázemí, velmi silný stimul, například k sebevraždě. Nejen tomuto, ale i dalším nežádoucím psychopatologickým jevům se dá díky prevenci šikany předejít. Je třeba si uvědomit, že je šikana velmi ohrožujícím jevem a to nejen pro jednotlivce, ale v dlouhodobém měřítku i pro společnost.

2.4 DŮSLEDKY ŠIKANY A DŮLEŽITOST PREVENCE

MŠMT ve svém metodickém pokynu k prevenci šikanování uvádí „*Prevenčí šikanování ve škole, máme na mysli vybudování ucelené ochrany dětí a dospívajících před týráním spolužáků. Tímto termínem označujeme nejen předcházení tomuto destruktivnímu fenoménu, ale i jeho řešení na všech úrovních vnitřního vývoje.*“ Prevence šikany však může ochránit nejenom konkrétní žáky, ale v dlouhodobém měřítku celou společnost.

Bendl (2003, s. 39) poukazuje na nebezpečné důsledky, které jsou platné pro všechny aktéry šikany včetně oběti, agresorů i přihlížejících. Jedná se o tzv. zafixování zkušenosti a dle výzkumů se ukazuje, že již v posledních ročnících základních škol se agresori stávají členy různých part či gangů². „*Agresori z řad dětí a dospívajících se často stávají členy marginálních sociálních skupin, které mají v dospělosti zpravidla daleko víc konfliktů se zákonem než ostatní. Pokud dokážeme jejich agresivní chování v tomto věku zastavit, sníží se tím zároveň riziko jejich kriminalizace v dospělosti.*“

Říčan a Janošová (2010, s. 71–72) upozorňují na propojenost společnosti a prostředí školy, přičemž zdůrazňují fakt, že vztahy ve třídě jsou odrazem poměrů ve společnosti. „*Názory, postoje a hodnoty dětí jsou plodem toho, jak smýšlejí, cítí a jednají občané této země.*“ Není ani žádným překvapením, že v dnešní uspěchané době, kdy klademe velký důraz hlavně na vlastní individualitu, jsou společenské normy slušného chování tím spíše oslabeny „*Úsilí pedagogů o to, aby děti ve škole udělaly zkušenost života, v němž platí*

² Žáci, kteří na ZŠ šikanují, se v dospělosti čtyřikrát více dopouštějí násilné trestné činnosti a 60 % z nich poruší v dospělosti trestní zákon. Olweus, 1993, In: KOLÁŘ (2011, s. 155)

slušnost, solidarita, řád a spravedlnost, má naprosto zásadní význam pro to, aby nastupující generace dokázala spojit moderní ideál osobní svobody s ideály humanistické tradice západu.“ Pokud tedy nechceme, aby děti ztratily iluze o společnosti a jejích hodnotách dříve, než do ní vstoupí jako dospělí, musíme prevenci těchto nežádoucích jevů věnovat opravdu speciální pozornost.

Jak vysvětluje JUDr. PhDr. Oldřich Choděra, In Kolář (2011, s. 286–293) „*S pojmem šikana, šikanování se právní praxe setkává poměrně často, ačkoliv platná právní úprava termín šikana nebo šikanování nepoužívá.*“ Z hlediska práva je pak dle něj důležitý úmysl, s kterým se pachatel dopouští jednání, a to buďto bezprostředním konání nebo i naopak zdržení se nějakého jednání. Trestný čin je pak definován jako jednání nebezpečné pro společnost, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Společenská nebezpečnost jednání se tedy posuzuje nejen z hlediska činu, ale i z hlediska rozšíření tohoto činu ve společnosti. Jak z tohoto vyplývá, samotná šikana tedy trestná není, ale ve většině případů naplňuje skutkovou podstatu trestných činů, které náš zákon zná a může je adekvátně postihnout.

Závažnější forma šikany může vykazovat znaky skutkové podstaty například těchto trestných činů podle z. č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník: proti zdraví: § 145 Těžké ublížení na zdraví; § 146 Ublížení na zdraví; proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství: § 171 Omezování osobní svobody; § 173 Loupež; § 175 Vydírání; § 177 Útisk; dále pak trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti: § 185 Znásilnění; § 186 Sexuální nátlak; § 187 Pohlavní zneužití; § 191 Šíření pornografie; § 192 Výroba a jiné nakládání s dětskou pornografií; trestných činů proti majetku: § 205 Krádež; § 228 Poškození cizí věci; konečně se může jednat i o trestné činy narušující soužití lidí: § 353 Nebezpečné vyhrožování; § 354 Nebezpečné pronásledování.

Trestní odpovědnost

Ve smyslu zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů, je trestně odpovědnou osoba starší 15 let, která je dostatečně rozumově a mravně vyspělá. Pro účely zákona o soudnictví ve věcech

mládeže se pak takový trestný čin označuje jako provinění. V případě jednání vykazujícího znaky trestného činu, kterého se dopustilo dítě mladší 15 let, se hovoří o činu jinak trestném. I když dítě mladší 15 let není trestně odpovědné, mohou mu být dle tohoto zákona soudem pro mládež uložena opatření, potřebná k jeho nápravě. Činu jinak trestného se může dopustit též mladistvý (osoba starší 15 a mladší 18 let, která je trestně odpovědná), který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat protiprávnost činu nebo ovládnout své jednání.

Dle Matouška a Matouškové (2011, s. 262) „*Hodně diskuzí mimo odborné kruhy vyvolává představa o preventivním působení trestního práva a speciálně trestu odnětí svobody. Ve veřejném mínění, v žurnalistice i v politice se vliv trestů obecně přeceňuje. Argumentace mnohých občanů, novinářů i politiků je založena spíše na předsudcích korespondujících s náladou společnosti než na znalosti skutečného vlivu hrozby trestu na odstrašení potencionálních pachatelů od kriminálního chování.*“ K tomuto tvrzení ještě dodávají „*Kriminologický výzkum již několik desítek let přesvědčivě ukazuje, že výše trestu má nulový nebo velmi malý vliv na kriminální chování populace. Ti, kdo páchají trestný čin poprvé, skoro nikdy neznají jeho trestněprávní kvalifikaci ani výši sankce.*“ Z tohoto vyplývá pouze forma zastrašování a poukazováním na důsledky nevhodného chování nemůže fungovat jako dostatečná prevence.

MŠMT (2016, s. 21) však uvádí a doporučuje do pravidel pro hodnocení výsledků vzdělávání žáků (coby součásti školního řádu) specifikovat, za co, tj. za jaké druhy nesprávného, netolerovaného či nepřijatelného chování uděluje škola příslušná výchovná opatření. Výčet může být velmi konkrétní nebo obecnější. Doporučuje se více co nejkonkrétnější popis. Za hrubé porušení školního řádu jsou považovány projevy šikanování, tj. cílené a opakované ubližující agresivní útoky. Stejně tak sem mohou patřit i mírné formy psychického útlaku, které byly již dříve prokázány a znovu se opakují. Ve školním prostředí o konkrétním výchovném opatření rozhoduje ředitel školy po projednání ve výchovné komisi a pedagogické radě. V úvahu připadá napomenutí, důtka třídního učitele (případně učitele odborné výchovy na střední škole, středním odborném učilišti), důtka ředitele školy, příp. podmíněné vyloučení a vyloučení ze školy.

3 SYSTÉM SPOLUPRÁCE ZŠ A INSTITUCÍ, PODÍLEJÍCÍCH SE NA PREVENCI KRIMINALITY

3.1 TÉMA PREVENCE ŠIKANY V RVP A ŠVP

Každá škola v České republice má vypracován svůj Školní vzdělávací program, který podléhá Rámcovému vzdělávacímu programu. Rámcový vzdělávací program je dostupný i online na webových stránkách MŠMT. Základní vzdělávání má žákům pomoci utvářet a postupně rozvíjet klíčové kompetence a poskytnout spolehlivý základ všeobecného vzdělání orientovaného zejména na situace blízké životu a na praktické jednání.

V základním vzdělávání se proto usiluje o naplňování těchto cílů:

- umožnit žákům osvojit si strategie učení a motivovat je pro celoživotní učení
- podněcovat žáky k tvořivému myšlení, logickému uvažování a k řešení problémů
- vést žáky k všestranné, účinné a otevřené komunikaci
- rozvíjet u žáků schopnost spolupracovat a respektovat práci a úspěchy vlastní i druhých
- připravovat žáky k tomu, aby se projevovali jako svěbytné, svobodné a zodpovědné osobnosti, uplatňovali svá práva a naplňovali své povinnosti
- vytvářet u žáků potřebu projevovat pozitivní city v chování, jednání a v prožívání životních situací; rozvíjet vnímavost a citlivé vztahy k lidem, prostředí i k přírodě
- učit žáky aktivně rozvíjet a chránit fyzické, duševní a sociální zdraví a být za ně odpovědný
- vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem, jejich kulturám a duchovním hodnotám, učit je žít společně s ostatními lidmi
- pomáhat žákům poznávat a rozvíjet vlastní schopnosti v souladu s reálnými možnostmi a uplatňovat je spolu s osvojenými vědomostmi a dovednostmi při rozhodování o vlastní životní a profesní orientaci.

Jak zdůrazňuje Říčan (1995, s. 81) „*Pro prevenci šikany je velmi významná myšlenka úcty ke každé lidské bytosti (nebo i ke každému živému tvorů, konec konců k přírodě*

vůbec). Jde o jednu z ústředních myšlenek nejrůznějších duchovních směrů. Se zvládnutím šikany úzce souvisí zejména klasická evropská hodnota rytířství – statečné ochrany slabých. Domnívám se, že by měla být ve škole „všudypřítomná“. Říčan dále pak kritizuje nedostatečnost zdůrazňování těchto hodnot v praxi v běžných předmětech, jako jsou dějepis, přírodopis, český jazyk a literatura a další.

V roce 2009 se MŠMT rozhodlo vydat opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se pozměnil Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Tímto opatřením do RVP přibyl nový doplňující vzdělávací obor s názvem Etická výchova. V tomto opatření [online, cit. 28.10.2016] se můžeme dočíst, že „Hlavním důvodem pro zařazení etické výchovy do RVP ZV je skutečnost, že v naší školské soustavě chybí předmět, který by systematicky rozvíjel mravní stránku osobnosti žáků. Důležitost a aktuálnost tohoto kroku podporují i zkušenosti z většiny zemí OECD, ve kterých je předmět s podobným obsahem do vzdělávacího systému zařazen.“

Obsah doplňujícího vzdělávacího oboru tvoří následující témata:

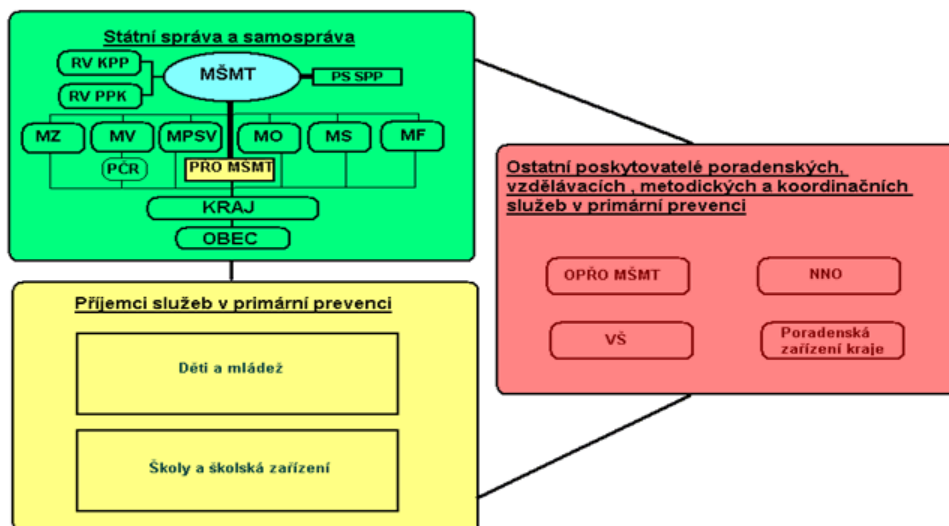
1. Mezilidské vztahy a komunikace.
2. Důstojnost lidské osoby. Pozitivní hodnocení sebe.
3. Pozitivní hodnocení druhých.
4. Kreativita a iniciativa. Řešení problémů a úkolů. Přijetí vlastního a společného rozhodnutí.
5. Komunikace citů.
6. Interpersonální a sociální empatie.
7. Asertivita. Zvládnutí agresivity a soutěživosti. Sebeovládání. Řešení konfliktů.
8. Reálné a zobrazené vzory.
9. Prosociální chování v osobních vztazích. Pomoc, darování, dělení se, spolupráce, přátelství.
10. Prosociální chování ve veřejném životě. Solidarita a sociální problémy.

MŠMT na svých webových stránkách v tiskové zprávě z roku 2015 [online, cit. 28.10.2016] informuje, že v Čechách se etická výchova učí již na 500 školách a k jejímu vyučování bylo toho času proškoleny kolem 3000 učitelů. Ředitel obecně prospěšné společnosti Etická výchova Dušan Drabin pak poukazuje na to, že „Etická výchova rozvíjí sociální dovednosti žáků a pomáhá jim osvojit si empatii a mezilidskou komunikaci. Podle našich zkušeností se ve školách, které ji zavedly, daří výrazně omezovat šikany a další negativní jevy a celkově zlepšovat atmosféru.“

3.2 ORGANIZAČNÍ SYSTÉM PRIMÁRNÍ PREVENCE V ČR

Tento systém rozdělujeme na horizontální a vertikální úroveň. Na horizontální úrovni MŠMT spolupracuje s věcně příslušnými resorty a nadresortními orgány, jak dobře ilustruje a vysvětluje obrázek 1.

Obrázek 1- systém primární prevence na horizontální úrovni³

Zdroj: primarniprevence.cz, online, cit. 2016-10-27

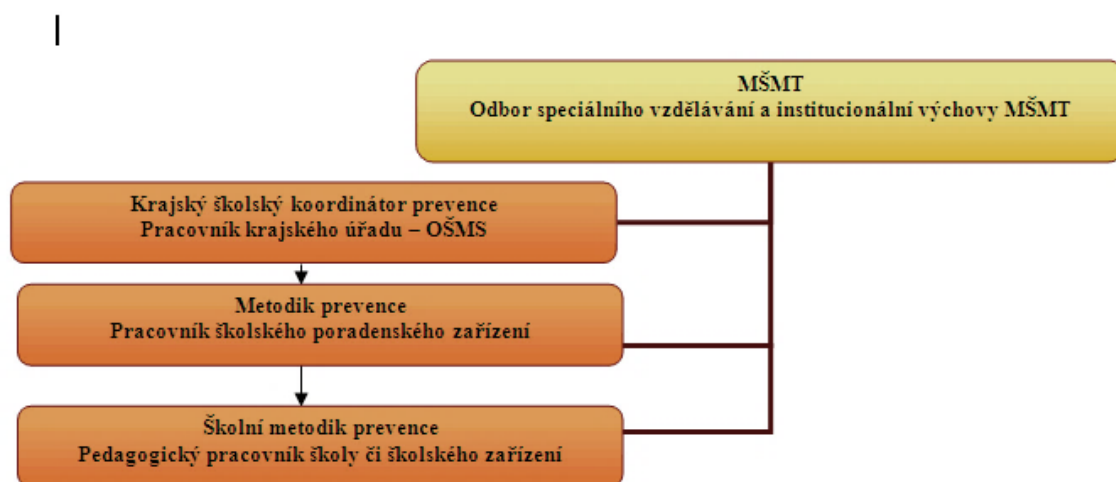
V rámci horizontální úrovně byly ustanoveny při MŠMT: Pracovní skupina specifické primární protidrogové prevence a Pracovní skupina prevence kriminality a ostatních sociálně patologických jevů složená ze zástupců věcně příslušných resortů krajů, akademické obce, nestátních neziskových organizací, školských poradenských zařízení, vysokých škol, přímo řízených organizací ministerstva a vybraných odborníků na danou problematiku. Cílem těchto pracovních skupin je spolupráce, sjednocení přístupů a koordinace činností v dané oblasti napříč resorty.

Na vertikální úrovni pak ministerstvo metodicky vede a koordinuje síť koordinátorů, tvořenou krajskými školskými koordinátory prevence (pracovníci odboru školství, mládeže tělovýchovy krajských úřadů), metodiky prevence (pracovníci pedagogicko

³ Vysvětlení ke zkratkám viz seznam zkratek

psychologických poraden) a školními metodiky prevence (vybraní pedagogové ve školách a školských zařízeních). Tento systém dobře vysvětluje obrázek 2.

Obrázek 2 - systém prevence na vertikální úrovni

Zdroj: primarniprevence.cz, online, cit. 2016-10-27

Tyšer (2006, s. 85) považuje za důležité, aby byly školy a školská zařízení v kontaktu s Preventivními informačními skupinami Policie ČR (PIS), které jsou zřizovány při krajských okresních a městských ředitelstvích Policie ČR. Tyto skupiny mají jako náplň práce jak poradenství, tak informovanost o bezpečnostní situaci příslušné oblasti, kterou využívají při plánování, tvorbě a realizaci preventivní strategie. Školy pak i díky těmto informacím mohou optimálně přizpůsobit své preventivní programy a využít lektorských služeb policistů v oblasti prevence sociálně patologických jevů.

3.3 INTERVENCE VE ŠKOLE

Michal Kolář ve své knize (2011, s. 262–263) na základě svých dosavadních zkušeností zejména z tzv. Hradeckého školního programu⁴, sestavil schéma prevence školních šikan, které se zaměřuje na přístupné roviny školních příčin a podmínek. Toto schéma využívá ve svém metodickém pokynu i MŠMT.

Schéma prevence školních šikan

1. Pedagogická komunita, která posiluje imunitu školních skupin a celých škol proti onemocnění šikanováním.
2. Specifický program proti šikanování jako dílčí součást školní komunity, který dokáže případné onemocnění brzy detekovat a účinně léčit.
3. Odborné služby rezortu školství, tvořené pedagogicko-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálně pedagogickými centry, diagnostickými ústavy apod., jejichž úkolem je umět řešit pokročilé šikany a vůbec poskytnout servis v oblasti prevence šikanování.
4. Spolupráce škol s odborníky z jiných rezortů a nestátními organizacemi, zabývajícími se prevencí šikanování. Patří sem například spolupráce s kriminalisty pro mládež, sociálními kurátory, dětskými psychiatry, zejména při brutálních a kriminálních šikanách.
5. Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
6. Kontrola škol ze strany české školní inspekce, ministerstva a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanováním.
7. Monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dětí nevládními organizacemi, jako je například Nadace naše dítě a Linka bezpečí, Amnesty International v ČR, Občanské sdružení Společenství proti šikaně.

⁴ Hradecký školní program je metodika programu proti šikanování, vytvořená a ověřená Michaelem Kolářem na základních školách v ČR. Výsledky tohoto programu patří k nejlepším ve světě. Kolář (2011, s. 256)

4 PREVENCE ŠIKANY, ZÁSADY, METODY A FORMY

Dle Bendla (2003, s. 77) „Mezi řešení šikany, res. možnosti, jak předcházet a čelit šikanování patří pestrá paleta opatření, přístupů, zásad, metod a prostředků.“ Dále pak uvádí, že do tohoto automaticky patří povědomost o příčinách a stádiích šikanování, porozumění situaci, za které k šikaně dochází, informování žáků o linkách důvěry, sdělení kontaktních adres a čísel na která se mohou obrátit. Jako nejdůležitější však vidí hledání cest, jak ovlivnit specifické rizikové faktory ve třídě a skupině. Říčan (1995, s. 71) došel k názoru, „že nebezpečí šikany můžeme snížit především uplatňováním některých zásad, které všeobecně prospívají dětskému duševnímu a mravnímu vývoji a pomáhají vytvářet dobré vztahy v rodině i škole.“

4.1 DRUHY PREVENCE

Prevenici šikany dělíme na primární a sekundární V současnosti terciární prevence v oblasti šikanování skoro neexistuje. V praxi by umožňovala školám využívat speciální pracoviště, která by pracovala především s agresory. (Bendl 2003, s. 78)

Primární prevence se uplatňuje v případech, kdy k šikaně dosud nedošlo. Spočívá ve výchově harmonické osobnosti dítěte, v informovanosti dětí, rodičů, veřejnosti o šikaně a pěstování zdravého sebevědomí a samostatnosti. Prostředky této prevence jsou součástí komunity třídy a školy jako např. celoškolní setkání, školní parlament, třídní samosprávy a budování otevřených kamarádských a bezpečných vztahů na úrovni celé školní komunity.

Sekundární prevence se uplatňuje v situacích, kdy už k šikaně došlo a kdy se musí provést patření k nápravě, aby se problémy znovu neobjevily. Do tohoto řadíme včasnou diagnostiku, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření (ochrana před dalším násilím, rozhovor s rodiči obětí, jednání s rodiči agresorů a komunikace i s ostatními rodiči, jednání s kolektivem třídy), práce s agresory (postihy, monitorování, tlumení agresivních sklonů, motivace, výcvik sociálních dovedností či zaměstnání vhodnou činností).

4.2 ZÁSADY A OSOBNOST PEDAGOGA

Osobnost pedagoga má v prevenci školních šikan zásadní úlohu, neboť veškeré zásady a metody, kterými působí na žáky, mohou hrát důležitou úlohu v tom, zda se šikana objeví či rozšíří. Významní autoři zabývající se prevencí a problematikou šikany se k osobnosti pedagoga potažmo lektora a metodika prevence vyjadřují ve svých knihách.

Dle Bendla (2003, s. 79) je v první řadě potřebná **odbornost** učitelů, ale i vychovatelů a dalších v problematice šikany a předcházení základních hrubých pedagogických chyb, jako je například nebrání šikany na vědomí, podceňování závažnosti následků šikany, ustoupení agresorovi na úkor oběti či celé skupiny, odsouzení šikanujícího, nikoliv jeho chování, konfrontace s agresorem bez dostatku informací, přenesení odpovědnosti na oběť a přímá konfrontace agresora a oběti. Dle Bendla (tamtéž) je pak vyvarování právě těchto chyb a jim podobných „*důležitou podmínkou, významným předpokladem úspěšné práce v boji proti šikaně.*“

Říčan (1995, s. 76) vidí jako velmi zásadní součást prevence šikany **autoritu** učitele, která dle něj upadá a je třeba ji podporovat. „*Zvýšení, resp. obnovení autority učitele a školy jako celku je nezbytnou podmínkou toho, aby škola řádně plnila své poslání a samozřejmě i toho, aby se vypořádala se šikanou.*“ K posílení autority učitele pak dle Říčana je třeba překonat *mýtus dokonalého učitele*⁵. Bendl (2003, s. 81) Vidí jako posílení autority a zároveň nezbytnou součást prevence v osobnosti pedagoga **důvěru** „*Pokud se učitelům podaří přesvědčit žáky o tom, že jim mohou důvěřovat s čímkoliv se jím svěřit, jsou na dobré cestě k posílení své autority a vzrůstu respektu k učitelům obecně.*“

Mertin, Krejčová a kol. (2013, s. 31) zdůrazňují, že při výchovných problémech, jakým je i šikana a jejich předcházení, hraje významnou roli **odpovědnost** učitele, protože ten dle nich „*Má odpovědnost za to, co dělá dítě ve škole, tedy jak se učí a jak se chová, a rovněž za plnění toho, co slibuje, že bude naplňovat – bude děti učit, naučí je a ochrání jejich tělesné i duševní zdraví.*“

⁵ Mýtus spočívá v představě, že dobrý učitel dokáže zaujmout učební látkou každé dítě, že má respekt, lásku a důvěru všech, že zvládne po dobrém každý problém, který se ve třídě vyskytne, ačkoliv i učitel je pouze člověk a nelze po něm chtít nemožné. (Říčan 1995, s. 77)

Dle Říčana (1995, s. 80) je nejdůležitějším v prevenci a boji se šikanou **osobní příklad**, kdy učitel může svým chováním a skrze něj předávat hodnoty a upevňovat správné postoje. Tento fakt potvrzuje i Jedlička (2011, s. 18) „*Ani výjimečné didaktické výsledky nemohou ospravedlnit přehlížení šikany, xenofobie intolerance či jiných negativních jevů, které se skrývají jako temná odvrácená tvář některých výchovných institucí, jež by rády imponovaly jako přípravky budoucích elit. Učitel, který připustí povyšování určitých dětí nad jiné, posměch méně zdatným, přehlížení chudších a trápení slabších, se naprosto zpronevěřil svému poslání a selhal nejen jako odborník, ale především jako člověk.*“

4.3 METODY PREVENCE ŠIKANY

Říčan a Janošová ve své knize Jak na šikanu (2010, s. 111–117) rozpracovali metody, kterými lze šikaně předcházet na několika úrovních ve školním prostředí.

Prevence na úrovni školy jako celku

- **vzájemná solidarita pedagogů** – učitel musí mít podporu kolegů a ředitele školy, ve vztahu k šikaně to platí dvojnásob.
- **dozor ve škole** – jednoduchý, ale účinný preventivní prostředek proti šikaně, přičemž platí, že čím více dospělých lidí je přítomno na chodbách během přestávek, v jídelně apod., tím méně příležitostí mají agresori k šikanování. Důležité je však procházet všechny prostory a zákoutí školy, popřípadě zakázat přístup žáků do určitých míst, např. suterén a další riziková místa, pomocí školního řádu.
- **školní řád** – „*by měl obsahovat obecné zásady solidarity, ohleduplnosti a ochrany slabých, dále výslovný zákaz fyzického násilí, zneužívání síly k ubližování bezbranným. Slovo šikana v něm nutně nemusí být zmíněno. Se školním řádem, včetně sankcí v případě jeho porušení, musí být seznámeni všichni žáci školy i jejich rodiče*“ (Říčan, Janošová 2010, s. 112)
- **etická výchova** – základní etické principy a hodnoty jako úcta ke všem bytostem, solidarita, soucit, obětavost, čest, by měly být zmiňovány v každém předmětu a učitelé by je měli zosobňovat.
- **otevřeně informovat žáky i rodiče o problému šikany** – o nebezpečí šikany by měli být rodiče informováni co nejdříve, nejlépe při nástupu dětí do prvního ročníku. Škola

- by se měla v takovém prohlášení vymezit a dát jasně najevo, jaké sankce hrozí pachatelům šikany a ujistit rodiče o snaze ochraňovat nejslabší.
- **vztahy mezi rodiči a pedagogy** – vzhledem k napjatým vztahům, kde chybí důvěra a spolupráce, by bylo ideální občanské sdružení rodičů, které může být rovnocenným partnerem vedení školy.

Prevence na úrovni jednotlivých tříd

- **anonymní dotazník a sociogram** – lze díky němu zjistit a zmapovat situaci ve třídě včas (provádět a opakovat jednou ročně)
- **charta třídy** – pedagog, nejlépe v hodině občanské výchovy nebo v třídnické hodině, diskutuje s dětmi na téma, jak by se měli učitelé chovat k žákům, žáci k učitelům a žáci k sobě navzájem. Tato charta by měla být opravdovým prostorem pro vyjádření žáků a učitel by ji měl pouze usměrňovat a snažit se, aby děti samy dospěly k pozitivním zásadám chování, které sepíší a budou je pak také dodržovat.
- **pedagogická komunita** – systematické budování třídní komunity a její pospolitosti, pravidelná setkávání v kruhu, ve kterém sedí žáci i učitel. Prostor k nácviku komunikace, metod zážitkové pedagogiky a her se zaměřením na zlepšování osobních vztahů mezi žáky a uplatňování principu uvědomování si svých pocitů, včetně těch negativních.
- **víkendové rekreačně-zážitkové pobyty** – jakožto prvek k setkávání mimo prostředí školy, budování společných vzpomínek, upevnění důvěry za účasti alespoň části rodičů.

Prevence na úrovni jednotlivců

- **individuální sledování potencionálních obětí** – sledování těchto žáků při práci i při výjimečných příležitostech. Tyto poznatky lze využít při kontaktu s rodiči.
- **pravidelné individuální rozhovory se všemi žáky** – důležitý prvek k prevenci šikany, poznání třídy a vztahů mezi žáky. Zvolit každý týden alespoň jednoho žáka a nenuceným krátkým rozhovorem zkoumat žákovy pocity, zájmy, radosti, plány a problémy se spolužáky. Tyto rozhovory mohou ušetřit učiteli spoustu času při řešení výchovných problémů a měli bychom je brát vážně.

4.4 VYBRANÉ FORMY PREVENTIVNÍCH PROGRAMŮ

Nejdůležitějším programem v prevenci šikany by měl být pro školu bezesporu její vlastní školní program proti šikanování, jehož hlavní body jsem uvedla v souvislosti s aktuálními pokyny MŠMT na straně 15 a 16 této práce. Škola může využít i další formy různorodých programů, které jsou organizované institucemi, které se podílejí na prevenci kriminality a neziskovými organizacemi.

Tyto programy mohou mít následující formy (MŠMT. *Manuál pro tvorbu minimálního preventivního programu*. Pra: Pražské centrum primární prevence, 2010.):

Dlouhodobý / komplexní program primární prevence – Kontinuální, komplexní a interaktivní program, jehož součástí je vedle problematiky návykových látek a jiných sociálně nežádoucích jevů i rozvoj sociálních dovedností.

Program primární prevence pro rizikové skupiny / program včasné intervence

Cílený program primární prevence pro skupiny osob, u kterých jsou ve zvýšené míře přítomny rizikové faktory pro vznik závislosti, tj. jsou více ohrožené, než zbytek populace.

Program primární prevence pro rizikové osoby / program včasné intervence

Cílený program primární prevence pro jedince, u kterých jsou ve zvýšené míře přítomny rizikové faktory pro vznik závislosti, tj. jsou více ohrožené, než zbytek populace.

Edukativní program – Ucelený vzdělávací program, který zahrnuje teoretickou přípravu a základní informace z oblasti problematiky sociálně patologických jevů, případně prohlubování získaných znalostí, předávání aktuálních informací a nácvik praktických dovedností.

Interaktivní seminář – Většinou jednorázová aktivita, která interaktivní formou zprostředkovává informace o problematice užívání návykových látek a nejen jich, sociálních a zdravotních důsledcích, souvisejících s užíváním návykových látek a s možnostmi, kam se obrátit v případě potíží.

Vzdělávací seminář – Jednorázová vzdělávací aktivita většinou informačního charakteru, zaměřená na jedno konkrétní téma (např. formy efektivní primární prevence nebo rizikové a protektivní faktory vzniku závislosti, teorie a praxe projektové činnosti apod.)

Komponovaný pořad – Jednorázová aktivita, která kombinuje uměleckou formu (např. film, divadelní představení s tematikou užívání návykových látek apod.) s následnou diskusí s odborníky v oblasti prevence užívání návykových látek.

Beseda – Jednorázová aktivita. Lektor rozhovorem s posluchači zjišťuje jejich znalosti, názory a postoje a podle jejich úrovně se zaměřuje na konkrétní témata, odpovídá na dotazy a dává prostor pro vyjádření jednotlivých osob ve skupině.

Přednáška – Jednorázová aktivita (odborný výklad) ryze informačního charakteru, která nepředpokládá aktivní zapojení cílové skupiny, zaměřená na konkrétní téma (např. přehled návykových látek, jejich účinky a rizika, legislativní aspekty v souvislosti s problematikou užívání návykových látek apod.).

Dle Bendla (2003, s. 148–151) stojí jistě za zmínku i **peer programy**, neboli vrstevnické programy, které se sice zaměřují především na prevenci škod způsobené návykovými látkami, ale lze je dobře využít i při prevenci šikany. Tento program využívá právě specifické vztahy mezi vrstevníky, jelikož v období dospívání jsou vrstevníci více ovlivnitelní právě lidmi svého věku. Vrstevníci by měli být řádně proškoleni a program samotný může probíhat v různých formách za pomoci zajímavých metod. Jednou ze zajímavých variant je tzv. skrytý vrstevnický program, který je určen primárně právě k prevenci a lze díky němu nastavit agresorovi nenásilnou formou přirozenou zpětnou vazbu od spolužáků.

Vybrat dnes efektivní program je opravdu velice složité a vždy záleží na cílové skupině, které je určen. Matoušek a Matoušková (2011, s. 287) se pak k hodnocení efektivity preventivních programů vyjadřují takto *„Je-li program vědeckou metodou přezkoumán, ukáže se velmi často, že pokud působí pozitivně, má tento vliv je na část klientů. Někdy se ukáže, že program neposkytuje očekávaný efekt typu A, ale neočekávaný efekt typu B, který je možný také považovat za přínos. Jindy se ukáže, že kromě slabého pozitivního efektu typu A, má program závažný negativní vedlejší účinek typu C, který nevyváží efekt A.“* I přes pestrou škálu programů organizovaných různými organizacemi, které jsou úspěšné, by tedy měla hlavní roli v prevenci šikany sehrát hlavně škola. Jak potvrzuje Jedlička (2011, s. 18) *„Pravdou je, že kdo zvládne prevenci a osvojí si potřebné znalosti i praktické dovednosti, bude mít značný vliv na étos školy a její autoritu“*

5 PRAKTICKÁ ČÁST

5.1 VÝZKUM

V empirické části bakalářské práce byl proveden výzkum na třech základních školách. Dvě z těchto škol se nacházejí ve středních Čechách a jedna v Praze. Tyto školy byly vybrány záměrně, a to vzhledem k jejich velikosti, lokalitě a počtu žáků. Cílem šetření bylo zjistit mimo jiné pohled na problematiku šikany v 8–9 ročníku druhého stupně ZŠ a to právě i z hlediska velikosti škol, dislokace a jejich demografických odlišností. Zkušenosti žáků, jejich orientaci v problematice prevence, klima ve třídě, četnost preventivních aktivit a jejich vlivy byly zjišťovány pomocí mnou vytvořených dotazníků. Na všech základních školách byly osloveni pověřeni preventisté. Pomocí rozhovoru s nimi šlo o to, získat nejen relevantní informace, ale zjistit i jejich pohled na současnou prevenci šikany a aktuální kroky, které daná škola v této oblasti podniká. Po delším zvážení jsem se rozhodla tyto školy nejmenovat. Dotazníky a uchování škol v anonymitě byly konzultovány s vedoucím práce. Dotazníky jsou vyhodnoceny pomocí grafů v procentech i absolutních hodnotách a doplněny komentářem pro správnou interpretaci získaných dat.

Hned v úvodu je určen hlavní cíl výzkumu a dále doplněn o dílčí cíle výzkumu. Jsou zde také stanoveny hypotézy výzkumu. Na základě stanovených výzkumných cílů byl tedy zvolen kvantitativní výzkum za pomoci dotazníkového šetření a kvalitativní výzkum s využitím strukturovaných rozhovorů.

5.2 HLAVNÍ CÍL VÝZKUMU, DÍLČÍ CÍLE A HYPOTÉZY

Hlavním cílem bylo zjištění četnosti výskytu šikany mezi žáky na II. stupni vybraných základních škol, četnost preventivních programů a jejich vlivu na žáky.

Otázky na dílčí cíle výzkumu

1. Jaká je spokojenost žáků v jednotlivých třídách?
2. Jaká je forma a frekvence šikany u žáků na vybraných ZŠ?
3. Svěřují se žáci s problémem šikany někomu z řad učitelů?
4. Jaká je důvěra žáků vůči škole v prevenci šikany?
5. Jaká je důvěra žáků vůči pedagogovi a spolužákům?
6. Jaké mají žáci připomínky a doporučení ke své škole v otázkách prevence?

Stanovení hypotéz

H1. Se šikanou se setkávají spíše chlapci než dívky.

Obecně se předpokládá spíše větší agresivita chlapců, než dívek.

H2. Kyberšikana se dnes vyskytuje častěji než tradiční šikana.

Vzhledem k četnosti a medializaci kyberšikany se předpokládá, že její četnost bude větší.

H3. V městské základní škole je výskyt šikany větší než na vesnici.

Předpokládá se, že prostředí velkého města dává jeho obyvatelům větší anonymitu i v reálném životě. Proto je i větší pravděpodobnost, že výskyt šikany zde bude větší.

H4. Žáci jsou odborně poučováni, ale přesto dochází k šikaně.

Školy mají povinnost své žáky poučovat v třídnických hodinách a pomocí programů proti šikaně. Předpokládá se tedy i úplně minimální výskyt šikany mezi žáky.

H5. Většina žáků se svěří s problematikou šikany někomu z učitelů

Vyskytne-li se problém se šikanou, žáci by měli informovat někoho z učitelů.

5.3 POJETÍ VÝZKUMU, JEHO TECHNIKA A METODIKA

V následující části bakalářské práce je stanovena metodika, technika a pojetí výzkumu. Je zde také charakterizován výzkumný vzorek.

Pojetí výzkumu

Cílem této bakalářské práce bylo zjistit, jaká je četnost výskytu tradiční šikany a kyberšikany, jaké jsou četnosti výskytu šikany u třech typů škol dle počtu žáků a rovněž i preventivních aktivit a jejich vlivu na žáky. Na základě stanoveného výzkumného cíle bylo zvoleno kvantitativní a kvalitativní pojetí výzkumu.

Technika a metodika výzkumu

Pro sběr dat byla použita výzkumná metoda – dotazník. Dotazník je způsob písemného pokládání otázek a získávání písemných odpovědí. Patří mezi nejfrekventovanější metody zjišťování údajů. Osoba, která odpovídá v dotazníku na otázky, se nazývá respondent. Návratnost dotazníku se většinou vyjadřuje v procentech. Požadovaná minimální návratnost se pohybuje asi kolem 75 %.

Pro tyto účely jsem se inspirovala v prvních 12 otázkách dotazníkem Michala Koláře, z knihy „Bolest šikanování“ (2001). Zbylé otázky byly vytvořeny pro účely této bakalářské práce. Dotazník zjišťuje, zda se sami respondenti osobně se šikanou setkali, jakým způsobem ji řešili, jak se na své škole setkávají s prevencí, jakou důvěru mají v této problematice vůči škole, jejich pojetí prevence a názory na řešení její nedostatečnosti. Dotazník byl anonymní a skládal se celkem z 23 otázek. Otázky jsou formulovány kvantitativní, kombinovaného typu, tj. Ano-Ne odpovědi, škály nebo předepsané kvalitativní odpovědi. Srozumitelnost dotazníku byla ověřena na věkově stejných respondentech. Jejich názory nebyly do výzkumu zahrnuty.

Výzkum byl proveden na třech základních školách. Pověření učitelé předali dotazníky respondentům navštěvujícím 8. a 9. třídu a následně jim vysvětlili postup při vyplňování dotazníků. Celkový počet dotazníků byl 130. Navracených dotazníků bylo 120, tedy celkem 92,31 procent. Poté byla provedena kontrola dotazníků, zda jsou vyplněny všechny položky, uvedené údaje byly zpracovány a výsledky dotazníkového šetření byly porovnány s cíli výzkumu. Pět dotazníků bylo vyřazeno. Celkově bylo tedy vyhodnoceno 115 dotazníků.

Pro další sběr dat byla použita výzkumná metoda – strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami. Takový typ rozhovoru sestává z řady pečlivě formulovaných otázek, na něž mají jednotliví respondenti odpovědět a používá se, pokud je nutné minimalizovat variaci otázek kladených dotazovanému. Rozhovor se skládal z dvanácti otázek. Rozhovory probíhaly formou dotazníků, které byly adresovány preventistům zkoumaných základních škol. Uvedené údaje byly zpracovány a výsledky pak doplnily cíle výzkumu.

Výzkumný vzorek

Pozornost byla zaměřena na žáky druhého stupně ve třech typech základních škol a na preventisty. Základní výzkumný soubor tvořili žáci jednotlivých základních škol druhého stupně. Všechny tři školy jsou mi dobře známé, jednu z nich jsem vychodila, v druhé byla na praxi. Vedle školy třetí pracuji a díky tomu s ní i velmi úzce spolupracuji. Školy budou postupně rozebrány a přiblíženy níže v textu.

První zkoumaná škola se nachází v malé obci, kde k 1. 1. 2011 žilo 849 obyvatel. Škola úzce spolupracuje s obecním úřadem, klubem rodičů a školskou radou. Na svých internetových stránkách se pak prezentuje následujícím způsobem: „*Nabízíme především klidnou atmosféru malé školy, kde je mnohem snazší předcházet šikaně a prostředí, ve kterém se všichni dobře známe. Při poměrně nízkém počtu žáků ve třídách lze dobře uplatňovat individuální přístup k dětem*“. Školu momentálně navštěvuje celkem 146 žáků, z toho 15 jich chodí do osmé třídy a 10 do třídy deváté. Výzkum jsem prováděla v obou třídách a od žáků jsem získala celkem 22 dotazníků, od 13 dívek a 9 chlapců ve věku 12–16 let. Ve výsledných grafech je tato škola označena číslem **1**.

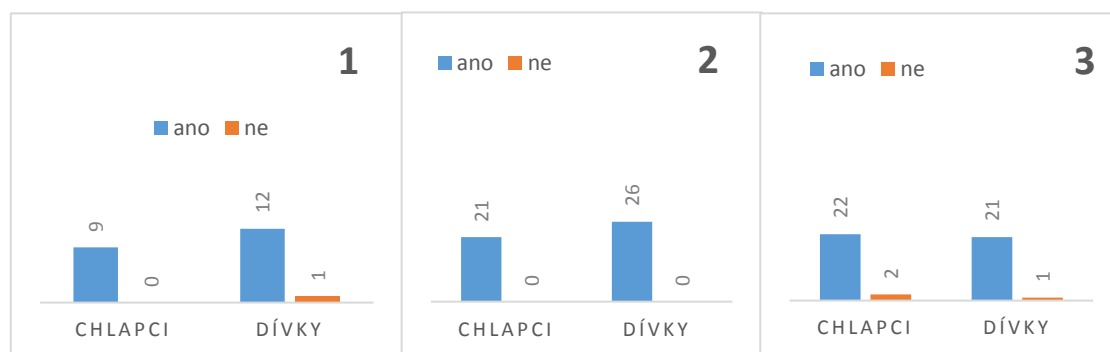
Druhou zkoumanou školou je škola maloměstská, kde k 1. 1. 2011 žilo 4562 obyvatel. Základní školu navštěvuje 445 žáků, jsou rozděleni do 11 tříd prvního stupně a 8 tříd druhého stupně. Součástí školy je i Školské poradenské pracoviště, které vzniklo v roce 2005 za podpory evropských fondů a zapojení se do projektu VIP – kariéra. Od konce roku 2016 byla zřízena městem Školská rada a součástí školy je i Žakovský parlament. Škola svou prezentaci na internetových stránkách podává spíše strohou informativní formou, bohužel s nízkou aktualizací jednotlivých stránek. Celkem se výzkumu zúčastnilo 52 žáků 8–9. tříd, z toho 28 děvčat a 24 chlapců, ve věku 14–16 let. Vzhledem k nedůvěryhodnosti a nejasnosti odpovědí jsem 5 dotazníků z této školy vyřadila, a to od dvou děvčat a tří chlapců. Ve výsledných grafech je škola označena číslem **2**.

Třetí škola, kde byl výzkum realizován, je škola pražská. Nachází se v části Prahy, kde k 31. 12. 2015 žilo 72507 obyvatel. Škola je sportovně zaměřena a určena pro 652 žáků. Sportovní duch školy, zaměřený na výkon, je velmi zřejmý i z její prezentace. Škola spolupracuje s psychologickou poradnou a má svého výchovného poradce. Zde se výzkumu účastnilo celkem 46 žáků 8–9 tříd, z toho 24 chlapců a 22 dívek. Ve výsledných grafech je škola označena číslem 3.

5.4 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Otázky číslo 1. **Jsi?** a 2. **Napiš prosím, kolik je ti let?** jsou zodpovězeny v jednotlivém popisu škol výše.

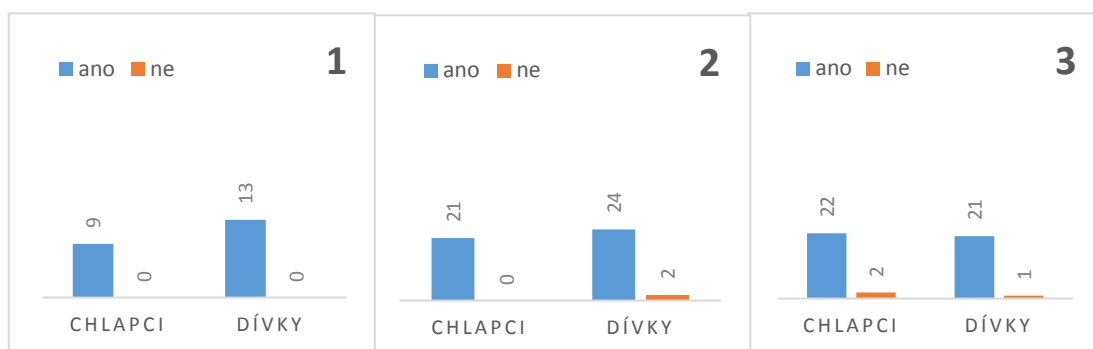
3. Chodíš do této třídy déle než rok?

Graf 1: docházka škola 1,2,3

Pouze na základní škole 2 chodí všichni respondenti do stejné třídy déle než rok. Tento fakt může být zajímavý zejména proto, že noví žáci se s šikanou setkávají právě proto, že jsou noví.

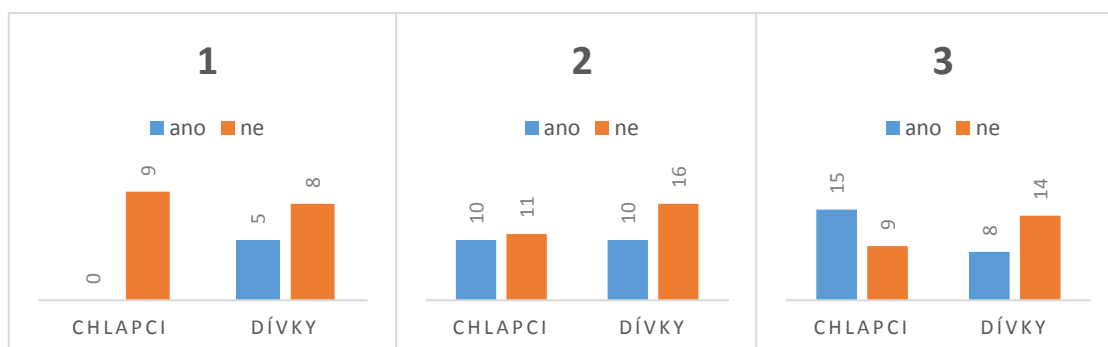
4. Máš ve třídě dobrého kamaráda/kamarádku?

Graf 2: Kamarádství ve škole 1,2,3

Většina respondentů má ve třídě dobrého kamaráda či kamarádku. Výsledek školy číslo 3 odpovídá hodnotám předchozího grafu, je tedy patrné, že nová dívka i chlapci z této školy si ještě nenašli v nové třídě kamaráda. Oproti tomu ve škole 1, kde je menší kolektiv, si i dívka, jež školu navštěvuje krátce, kamaráda našla. Ve škole 2 i přes delší dobu soužití, nemají dobrou kamarádku dvě dívky.

5. Byl jsi někdy svědkem toho, že je šikanován tvůj spolužák jinými spolužáky ze třídy, nebo ze školy?

Graf 3: Šikana četnost ve škole 1,2,3

Poměr respondentů, kteří byli svědky šikany, je v celkovém součtu 41,7 %. Poměr dívek i chlapců je celkově vyrovnaný. Ve škole 1 nebyl svědkem šikany ani jeden chlapec, oproti tomu ve škole 3, která je sportovně zaměřená, chlapci dívky početně výrazněji převyšují.

6. Pokud ano, řekl jsi to někomu z učitelů?

Graf 4: Oznámení šikany ve škole 1,2,3

Celkový počet respondentů, kteří se v případě svědectví šikany svěřili někomu z učitelů je 8, tedy 16 %. Na všech dotazovaných školách se někomu z učitelů svěřují většinou dívky. Ve škole 1 nikdo z chlapců nevedl, že by byl svědkem šikany, proto má graf nulové hodnoty. Již z těchto výsledků můžeme vyvodit, že důvěra respondentů v pedagogický sbor není příliš velká.

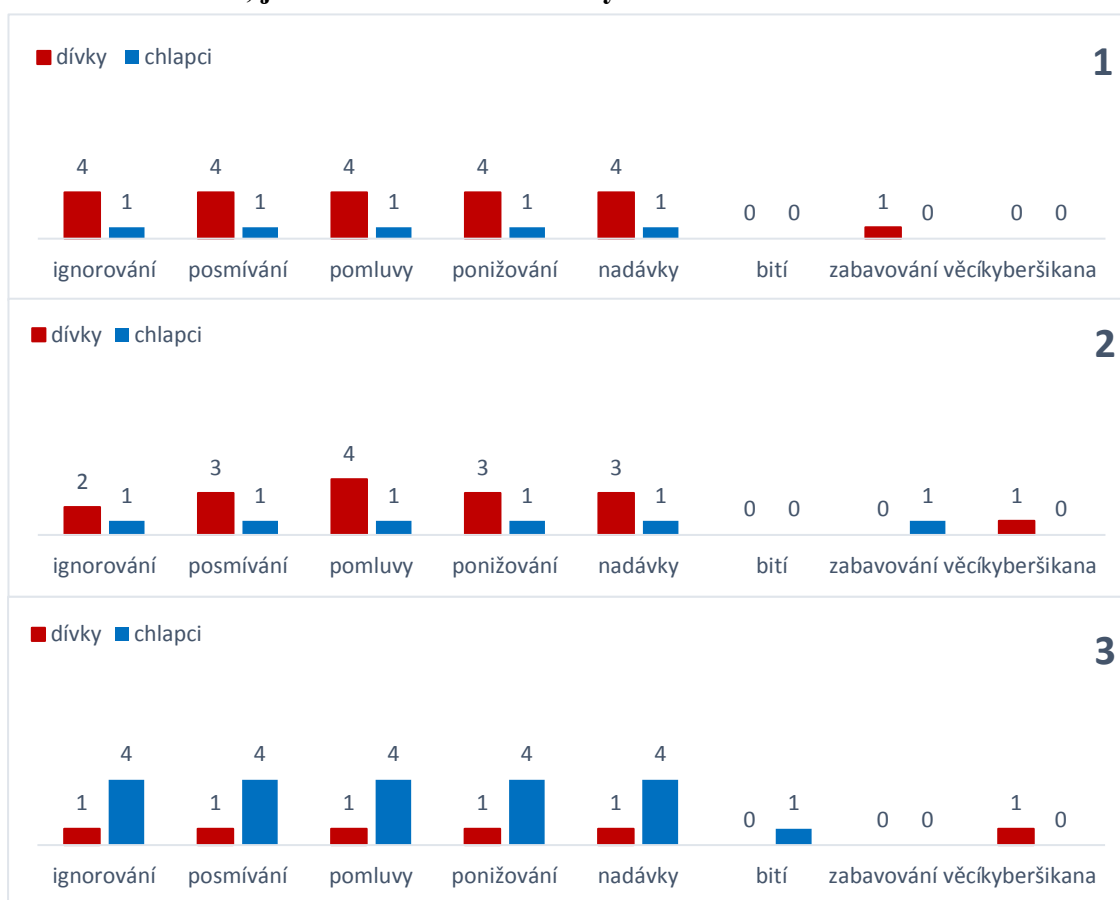
7. Šikanoval nebo šikanuje někdo ze třídy tebe?

Graf 5: Zkušenost se šikanou ve škole 1,2,3

Na všech typech dotazovaných škol existují žáci, kteří jsou nebo byli někdy šikanováni. Zatímco ve škole 1 a 2 převažuje šikana v dívčím kolektivu, ve škole číslo 3 se s šikanou potýkají hlavně chlapci. Tato čísla jsou poměrně vysoká a nejedná se pouze o jednotlivce, jak by se původně mohlo předpokládat. V 8–9 třídě druhého stupně tedy existuje na každé škole pět a více žáků, u kterých došlo nebo dochází k šikaně.

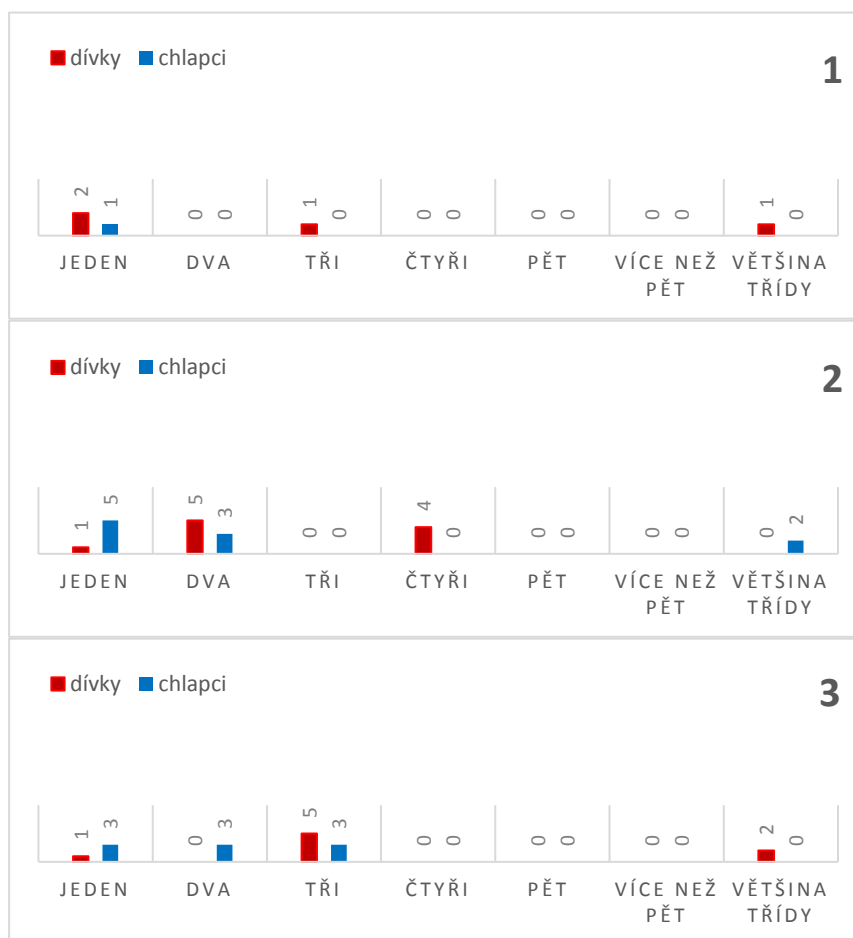
8. Pokud ano, jak ti ubližoval? Můžeš vybrat více možností.

Graf 6: Druhy šikany ve škole 1,2,3

Z grafů vyplývá, že většina respondentů se nejčastěji setkává s posmíváním, ignorací, pomluyami, ponižováním a nadávkami. Jedná se tedy o šikany psychickou, kdy nemusí nutně docházet k fyzickému kontaktu mezi obětí a agresorem. Kyberšikana se oproti tomu objevila pouze výjimečně, a to ve škole 2 a 3. Obě školy jsou městského typu. V každé škole se však našel jeden respondent, který zažívá i bití či zabavování věcí. K bití dochází ve škole 3, a to v chlapeckém kolektivu.

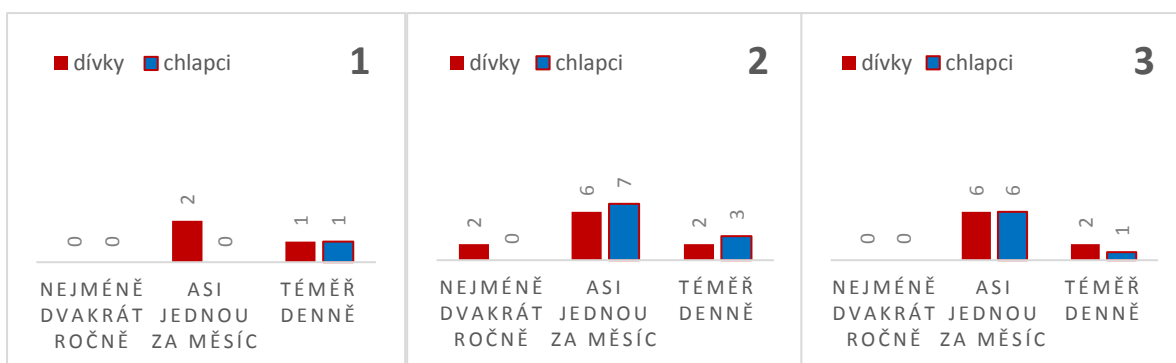
9. Kolik je těch, co ubližují, at' již tobě nebo někomu jinému?

Graf 7: Počet agresorů ve škole 1,2,3

V každém z dotazovaných třídních kolektivů se objevil žák, jenž má pocit, že mu ubližuje většina třídy. Pokud tento fakt zhodnotíme i dle poznatků z teoretické části této práce, je jasné, že tato fáze šikany již není pouze pošťuchováním. Je totiž pokročilým stadiem, kde normy agresorů vůči jedinci většina třídy bere jako normální a buďto mlčí, či se šikany účastní. Žáci, kteří na tuto otázku odpovídali, aniž by u nich samotných docházelo k šikaně, pak nejčastěji označovali jako počet agresorů 1–4.

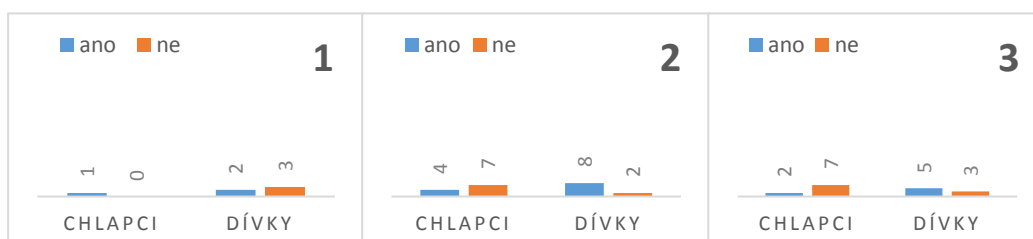
10. Jak často se to děje?

Graf 8: Četnost šikany ve škole 1,2,3

Na všech typech škol dochází nejméně u jednoho z žáků ke každodenní šikaně. Nejvíce případů pak odhalil dotazník ve škole 2, kde takto šikanu vnímá pět respondentů. Nejčastější odpovědí byla frekvence šikany jednou za měsíc.

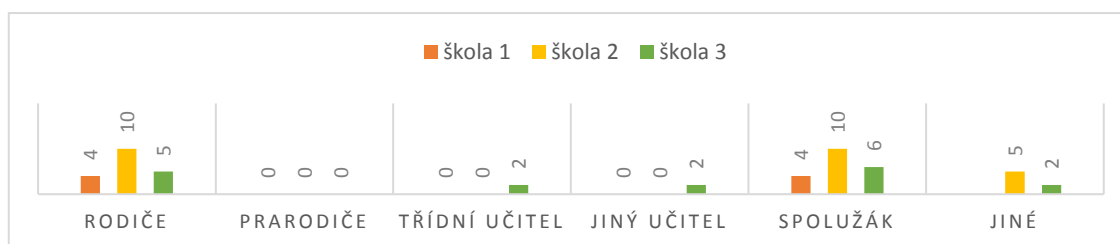
11. V případě, že jsi byl šikanován nebo viděl šikanu, svěřil ses s tím někomu?

Graf 9: Oznámení šikany ve škole 1,2,3

Dívky se obecně svěřují častěji než chlapci. Celkově se v případě šikany někomu svěří 50 % žáků.

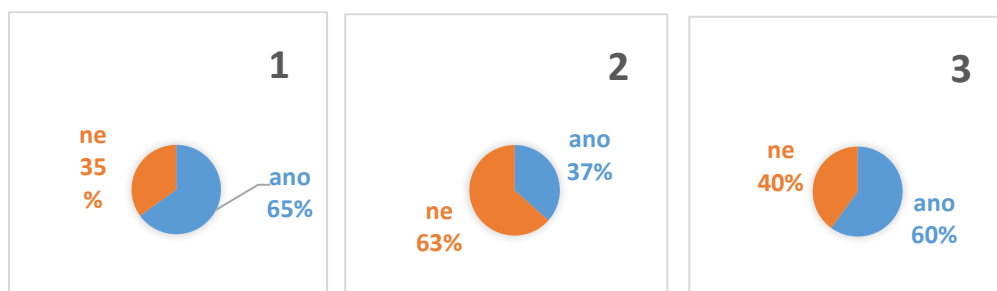
12. Komu?

Graf 10: Komu se svěřují žáci ve škole 1,2,3

Dotazovaní žáci, kteří uvedli, že se s šikanou někomu svěřili, jako nejčastější odpověď volili možnost rodiče a spolužák. Tento výsledek je shodný ve všech školách, pouze ve škole 3, žáci volili i možnost svěřeni se někomu z učitelů.

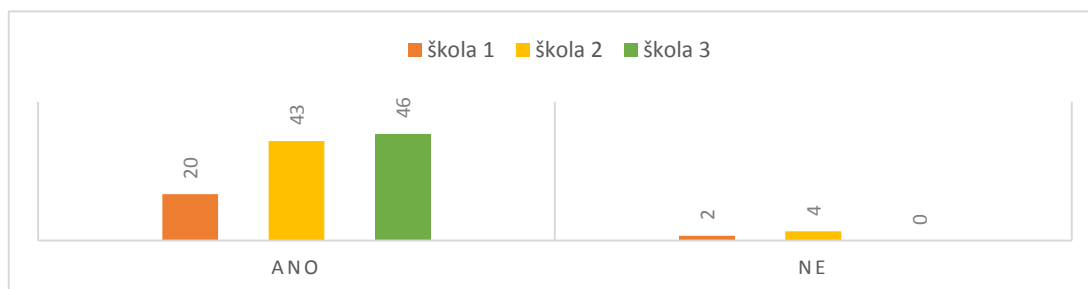
13. Myslíš, že vaše škola dokáže ochránit žáky před šikanou?

Graf 11: Důvěra vůči škole 1,2,3

Největší důvěru vůči své škole mají žáci ve škole 1, nejmenší pak ve škole 2. Největší ze všech dotazovaných škol, tedy škola 3, má důvěru 60 % žáků 8–9. třídy. Celkově školnímu prostředí v otázce šikany důvěřuje pouze 47 % respondentů.

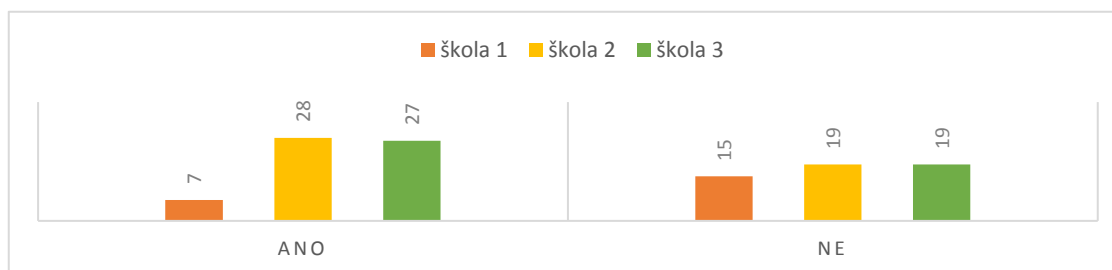
14. Řekl vám někdo z učitelů, jak se chovat, pokud někdo šikanuje?

Graf 12: Informovanost žáků

Ve škole 1 a 2 několik žáků uvedlo i odpověď NE. Většinou jsou však žáci poučeni. Ve škole 3 uvedli všichni žáci jako odpověď ANO.

15. Měli jste nějakou přednášku mimo školu na téma šikany?

Graf 13: Přednášky mimo školu na téma šikana

Ve škole 1 odpovídala většina žáků negativně a nevnímají žádnou mimoškolní akci na téma šikany. Ve škole 2 a 3 většina žáků sice odpovídala kladně, nicméně počet žáků, kteří odpověděli negativně, je také celkem velký. Je spíše nepravděpodobné, že by takto odpovídali například z důvodu nemoci a vynechání přednášky či akce.

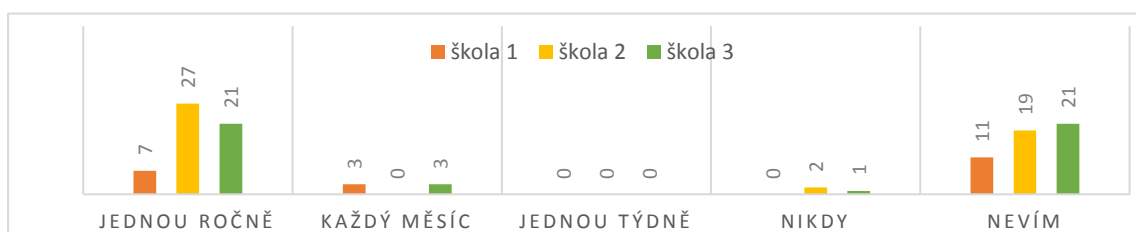
16. Pokud ano, pomohlo to v něčem, mělo to pro tebe smysl?

Graf 14: Smysl přednášek

74 % procent respondentů, kteří se zúčastnili nějaké přednášky, odpovědělo, že pro ně přednáška mimo školu byla přínosná a pomohla jim.

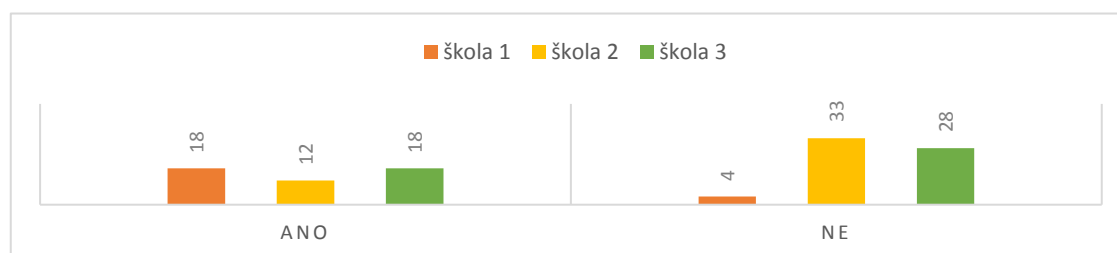
17. Vzpomeneš si, kolikrát máte nějakou akci, (rozhovor, přednášku, projekt, debatu) zaměřenou na šikanu a její prevenci?

Graf 15: Četnost preventivních akcí

Ve všech školách žáci odpověď na tuto otázku buďto nevěděli, nebo uvedli možnost jednou ročně. Výjimečně ve škole 1 a 2 žáci uváděli i možnost každý měsíc, stejně jako ve škole 2 a 3 odpověď „nikdy“. Jednou týdně se ani v jedné z dotazovaných tříd přednáška, rozhovor, projekt nebo debata související se šikanou nekoná.

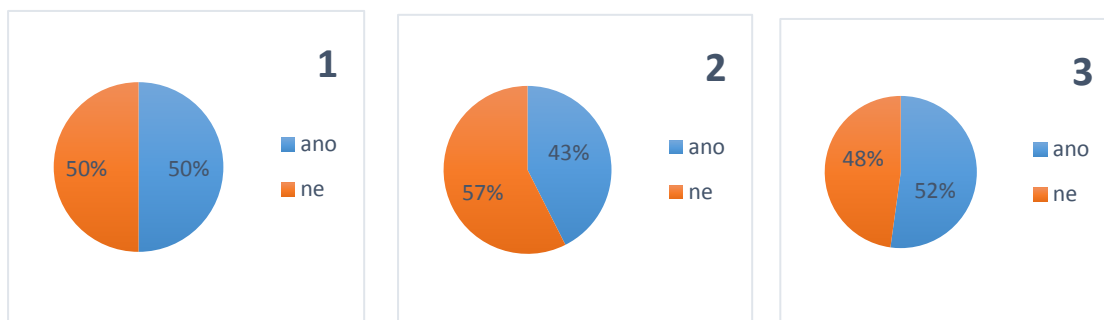
18. Debatujete na téma šikany v třídnických hodinách?

Graf 16: Třídnické hodiny

Nejméně třídnických hodin věnovaných tématu šikany je ve škole 2 a dále pak ve škole 3. V nejmenší škole (1) uvedla většina žáků, že se tomuto tématu v třídnických hodinách věnují.

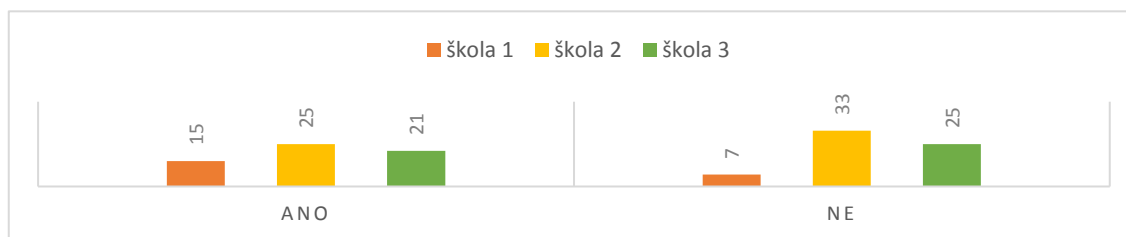
19. Máš pocit, že můžeš před ostatními spolužáky a učitelem říct, jak se cítíš?

Graf 17: Důvěra v kolektiv třídy ve škole 1,2,3

Důvěru v kolektiv třídy a třídního učitele projevuje polovina respondentů. Ani jeden šikanovaný respondent na tuto otázku neodpověděl kladně. Nejvíce nedůvěry panuje ve škole 2. Ve škole 1 je kolektiv rozdělen přesně na polovinu.

20. Myslíš, že se o tom, jak se bránit šikaně, ve vaší škole mluví dost?

Graf 18: Šikana jako téma školy

Pouze ve škole 1 si více respondentů myslí, že se v jejich škole o šikaně mluví dostatečně. Ve škole 2 a 3 počet respondentů, kteří odpověděli negativně, převyšuje. Celkem si myslí, že se ve školním prostředí o šikaně nemluví dost, 56 % respondentů.

Na závěr dotazníku byly žákům položeny dvě otevřené otázky. Tyto otázky byly položeny záměrně, abych si ověřila, jak žáci přemýšlí, a vyvodila z nich doporučení pro konkrétní školy. Jejich bychom měli považovat za velmi důležité. Nejčastější odpovědi jsou přepsané doslovně, a to v pořadí od nejčastějších, po ty méně časté.

21. Jak myslíš, že by měl být potrestán ten, kdo šikanuje?

Škola 1

- Zhoršená známka z chování, důtka.
- Přísně, například vyházov.
- Oko za oko.
- Mluvit s rodiči, protože ti jediní můžou ovlivnit situaci.
- Nevím.

Škola 2

- Vyhodit ze školy
- Tak, aby si pamatoval, že to nemá dělat. Šikanovat ho taky.
- Shozená známka z chování, důtka, poznámka, přesun do výchovné školy odborná pomoc, nápravné centrum.
- Potrestání od rodičů. Podle toho, jaký typ šikany to byl.
- Je mi to jedno, protože jim to je taky jedno. Nevím.

Škola 3

- Vyhodit ze školy. Přesunout jinam. Dát do pasťáku.
- Zhoršená známka z chování, důtka, poznámka.
- Oplatit. Šikanovat taky. Fyzické tresty, ale určitě ne poznámka.
- Nevím. Nic mě nenapadá.
- Mučením.

Nejpřísnější byli žáci ve škole 2 a 3. Ve škole 1 byla z odpovědí cítit jistá shovívavost, která patrně souvisí s menším typem kolektivu a tlaku na výkon. Většina respondentů si s otázkou věděla rady a snažila se odpovídat věcně. U školy 2 byly zaznamenány v některých dotaznících u této otázky lehké vulgarity.

22. Představ si, že jsi ředitelem školy a máš všechny pravomoci. Co bys změnil, aby nedocházelo k šikanování?

Škola 1

- Nainstalování kamer a větší dozor učitelů, protože nevidí, co se děje.
- Více rozhovorů, přednášek, výletů pro třídy, aby se sblížily.
- Chtěl bych vědět, co žáci prožívají. Nainstalovat kamery.
- Povolení mobilních telefonů, aby ti, co šikanují, měli možnost rozptýlení.
- Nevím. Nemůže nic změnit.
- Řekl bych všem, ať se vždycky svěří svému oblíbenému učiteli.
- Chování, jako se on chová k ostatním, vrátit mu to.
- Dal bych dětem více prostoru na hraní (místo, kde se můžou více používat telefony, anebo třeba i míč).

Škola 2

- Fakt nevím. Nejde změnit nic.
- Zrušit školu. Nikdy bych nebyl ředitelem.
- Společné výlety, aby se všichni víc seznámili a víc se chápali.
- Aby nebyl nikdo ostrčený. Přednášky o sebedůvěře.
- Zákaz těm, co šikanují, chodit do školy. Nainstalovat kamery. Zakázat telefony.
- Řekla bych učitelům, aby se s dětmi víc bavili.

Škola 3

- Nevím
- Snažit se více mluvit se žáky. Více přednášek a společných akcí, kde se řeší vztahy. Větší dozor učitelů, aby viděli, co se děje. Kamery na WC a do skrytých míst ve škole.
- Změna pravidel a větší tresty pro všechny, co šikanují.
- Nošení uniforem, aby si děti nemohly závidět.

Velká část respondentů na tuto otázku nechtěla odpovídat, či si s ní nevěděla rady. Odpovídající respondenti se ale většinou snažili najít řešení ve společných akcích, větším sbližování kolektivu a dohledu učitelů. Je možná překvapující, že také uváděli jako řešení nainstalování kamer, větší dozor a zpřísnění trestů, popřípadě zavedení uniforem. Za zajímavé se dají považovat i odpovědi žáků, u kterých dochází ke každodenní šikaně. Tito žáci na tuto otázku odpovídali obsáhle a jejich poznámky se podobaly těm v knihách, které byly použity v teoretické části této práce. Závěrem se hodí zajímavá citace odpovědi 13leté dívky ze školy 1, která do dotazníku uvedla, že u ní dochází ke každodennímu šikanování, včetně zabavování věcí. „Dávala bych častěji třídní práce a zavedla kolektivní hry. Jednou do měsíce bych si o samotě zavolala po jednom každého ze třídy a vyptávala se na to, jestli mu někdo neublíží, jak se má, jak se cítí atd.“

Součástí výzkumu byl i strukturovaný rozhovor s preventisty školy, který obsahoval 12 otevřených otázek, najít ho lze v příloze B této práce. Cílem byl především ucelený pohled na problematiku šikany na konkrétních základních školách. Díky tomuto dotazníku bylo možné zjistit, jak se každá ze škol staví k prevenci, s čím se potýká, a porovnat tak přístupy i metody, jež používá. Odpovědi jsou řazeny pod sebou a pojmenovány jako škola 1, 2 a 3 dle legendy z předchozího dotazníku.

1. Objevuje se na vaší škole šikana? Pokud ano, v jakých stadiích je podchycena?

škola 1 – V současné době ani v loňském školním roce jsme šikanu nevyšetřovali.

škola 2 - Šikana se na naší škole vyskytuje, snažíme se ji podchytit v počátečních stadiích.

škola 3 - Konkrétně šikana ne (i když vím, že když se řekne, že na škole šikana není, tak je tam dvojnásob – ale u nás snad ne). Řešíme klukovské pošťuchování, ale ne šikanu.

2. Jaký druh šikany, je podle vás v dnešní době nejčastější?

škola 1 – Kyberšikana

škola 2 – Podle mého názoru je nejčastější šikana přímá fyzická, verbální nebo neverbální. Kyberšikanu nemohu posoudit, protože máme zakotveno ve školním řádu, že žáci nesmějí ve škole a na akcích pořádaných školou používat mobilní telefon ani jinou elektroniku.

škola 3 – Kyberšikana

3. Setkali jste se na vaší škole s případem brutální šikany?

škola 1 – Ne

škola 2 – Ne

škola 3 – Ne

4. Setkali jste se s případem šikany učitele? Pokud ano, jak jste případ řešili?

škola 1 – Ne

škola 2 – Ne

škola 3 – Ne. Nebo se to tak nechápalo.

5. Kolik času měsíčně věnuje vaše škola prevenci proti šikaně? Jakým způsobem prevenci provádíte na úrovni školy i tříd?

škola 1 – Časově to nelze určit. Na úrovni školy – beseda „bezpečný internet“, info-letáčky, nástěnka s informacemi. Na úrovni tříd – pravidelně během třídnických hodin a během výuky.

škola 2 – Každá třída 1–2 hodiny za měsíc, kdy mimo vyučování probíhají třídnické hodiny zaměřené na vztahy mezi žáky a podle situace je ve školním roce čas věnovaný besedám nebo preventivnímu divadelnímu představení (3 hodiny za pololetí).

škola 3 – V rámci občanských výchov, přednášek. Formy: přednášky, film (Mezi stěnami)

6. Co vidíte jako největší úskalí při prevenci proti šikaně obecně, a na vaší škole?

škola 1 – Nedostatek financí na prevenci, v případě žádosti o grant je v současné době nutná spoluúčast školy.

škola 2 – Časové úskalí a také je to otázka finanční (certifikované programy jsou finančně náročné).

škola 3 – že se ze základního vzdělávání nemůže žák vyloučit a komunikace s některými rodiči

7. Myslíte si, že vaši žáci mají důvěru v pedagoga? Napište prosím stručně proč?

škola 1 – Někteří žáci ano, někteří ne. V některého pedagoga ano, v některého ne. Záleží na typu problému a rodinné situaci.

škola 2 – Myslím si, že většinou ano, protože žáci jsou dnes otevřenější v komunikaci s učitelem.

škola 3 – Myslím, že ano. Nebojí se často svěřit, říci, co je trápí.

8. Kdy naposled jste měli akci (beseda, přednáška, rozhovory) zaměřenou pouze na prevenci proti šikaně? Kolikrát ročně tyto akce pořádáte?

škola 1 – Minimálně dvakrát. Třídnická hodina (2. stupeň) říjen 2016.

škola 2 – Rozhovory na toto téma probíhají průběžně podle potřeby na již zmíněných třídnických hodinách a v loňském roce jsme pořádali besedy v 7. a 8. ročnících.

škola 3 – Konkrétně proti šikaně s některými třídami (vždy jednotlivý ročník) 1x ročně, pak záleží na příležitostech, kde a kdy se toto téma probírá. Já ho probírám i v češtině, když narazíme třeba v čítance na nějakou ukázkou, která se týká šikanery.

9. Spolupracujete externě s někým (policie, specialisté, poradci, lektori atd.), při prevenci proti šikaně?

škola 1 – Ano

škola 2 – Spolupracujeme s policií, pedagogicko-psychologickou poradnou, s probační a mediační službou, s centrem adiktologických služeb a naším městským úřadem.

škola 3 – Ano, Policie, Život bez závislosti

10. Proč myslíte, že v dnešní době žáci šikanují a jaké formy šikany, podle vás, lze jen těžko odhalit?

škola 1 – Nejhůře se odhaluje šikana nepřímá. Žáci kteří šikanují, chtějí zaujmout, předvádějí se, jde jim o pocit moci a nadřazenosti.

škola 2 – Myslím si, že většina problémů je spojena s rodinným zázemím žáka (nedostatek času na komunikaci s dítětem, rozpadající se manželství, nedůsledná výchova) a žáci také vidí násilí v televizi, na internetu a vlastně i při běžném životě. Těžko lze odhalit nepřímou šikanu.

škola 3 – Je mnohdy těžké šikanu neplést s pošťuchováním. Šikana může být z nedostatku sebevědomí, rodinného zázemí, někdo je agresor již svojí povahou.

11. Co byste změnil/a při neomezených finančních prostředcích a pravomocích týkajících se prevence?

škola 1 – Finance bych poskytovala přímo školám nebo bych iniciovala vznik organizace zabývající se prevencí, která by byla financována MŠMT.

škola 2 – Programy realizované bez finančního zatížení.

škola 3 – Více přednášek, třídnické hodiny, výjezdy s dětmi, zájem pedagogů se proškolit.

12. Myslíte, že prevence proti šikaně má smysl a je efektivní?

škola 1 – Jak která.

škola 2 – Určitě smysl má, probíhat by měla, ale efektivita není tak velká.

škola 3 – Určitě ano.

Dle preventistů ani na jedné z dotazovaných škol nebylo nutné řešit případ brutální šikany, či šikany učitele. Z jejich vyjádření můžeme konstatovat, že šikana ve škole nedosahuje značného měřítka. Pokud si však porovnáme výsledky z dotazníků od žáků jednotlivých škol, zjistíme, že všichni dotazovaní preventisté situaci na školách tak trochu

podceňují a nemají úplně dostatečný přehled o situaci v jednotlivých třídách. Preventisté ve škole 1 a 3 rovněž vidí jako nejčastější formu šikany v dnešní době kyberšikanu. Ve škole 2 preventista uvedl jako nejčastější formu fyzickou šikanu přímého či nepřímého charakteru. Bohužel i tady jsou všichni preventisté trochu na omylu. Ve škole 1 dle dotazníků od žáků ke kyberšikaně momentálně nedochází, ale zato je zde dívka, která se potýká se zabavováním věcí od svých spolužáků. Ve škole 2 dochází k největšímu výskytu kyberšikany a žáci jako doporučení své škole při prevenci mimo jiné uvádí i zákaz mobilních telefonů. Ve škole 3 se jako v jediné objevilo mezi druhy šikany i bytí. Kyberšikana se na této škole objevila také, ale ne v takovém měřítku.

Nejčastěji mezi formu prevence školy uvedly přednášky, debaty, filmy, a to v různém počtu hodin. Obecně se však věnují preventivním aktivitám typu mimoškolních aktivit a přednášek jednou ročně. Tento fakt se shoduje i s výsledky dotazníků od žáků. V třídnických hodinách a výuce toto téma probírají nárazově a školy externě spolupracují i s různými organizacemi, policií atd. Preventisté uvedli, že důvěra žáků v pedagogy a školu je různorodá, většinou však uvedli, že žáci v pedagogy mají důvěru.

Jako motiv šikany vidí pedagogové ve špatném rodinném zázemí, předvádění se před spolužáky, pocitu moci a nadřazenosti. Preventista ze školy 3 uvádí, že je mnohdy těžké neplést si šikanu s pouhým pošťuchováním žáků. Ve škole 2 preventista uvedl, že důvěra žáků převažuje, ovšem dle výsledků od žáků je na této škole důvěra dotazovaných respondentů nejnižší. Jako největší úskalí v kvalitní prevenci vidí preventisté ve špatném rozdělení financí, času a komunikaci s rodiči. Tyto skutečnosti by pak také nejčastěji měnili při změně systému, kterou by mohli sami ovlivnit. Dle preventistů má prevence na základních školách smysl a měla by probíhat, ovšem přiznávají, že její efektivita v současném stavu není tak valná.

5.5 ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Hlavním cílem výzkumu bylo zjištění četnosti výskytu šikany mezi žáky na II. stupni vybraných základních škol, frekvenci preventivních programů na různých typech škol a jejich vlivu na žáky. Všechny tyto cíle se podařilo splnit. Četnost výskytu šikany na vybraných základních školách je uvedena a zhodnocena v grafech č. 5, 7, 8, 9, 10 výše. Frekvence preventivních programů byla zjišťována a vyhodnocena pomocí grafů č. 15, 16, 17 a 18 rovněž výše. Vliv preventivních programů na žáky byl zjišťován v kontextu celého dotazníku, ale konkrétně vyhodnocen pomocí grafu č. 16, 19 a 20. Mimo hlavní cíle výzkumu bylo zadáno i několik dílčích otázek, které jsou zodpovězeny zde.

1. **Jaká je spokojenost žáků 8–9. tříd v jejich třídním kolektivu?**

Dle typu jednotlivých škol vyšlo díky otázkám č. 4 a 19 najevo, že nejvíce spokojení jsou žáci ve škole 1, kde každý z nich má dobrého kamaráda a polovina by se se svými pocity svěřila před spolužáky a učitelem. Tento typ školy má nejmenší kolektiv a všichni žáci se velmi dobře znají. Nutno však podotknout, že i tam u jedné z dívek dochází k šikaně. Nejvíce nespokojených respondentů pak výzkum ukázal u školy 2, kde je nejvíce žáků, kteří si v kolektivu nenašli dobrého kamaráda, a před spolužáky a učitelem by se se svými pocity svěřila méně než polovina žáků.

2. **Jaká je forma a frekvence šikany u žáků na vybraných ZŠ?**

Přesto, že se momentálně nejvíce řeší problematika kyberšikany, z výzkumu vzešla poněkud odlišná informace. Jak z otázky č. 8 vyplývá, mezi nejčastější formu šikany, kterou respondenti na dotazovaných základních školách uvádí, patří pomlouvání, nadávky, ignorace, ponižování a posmívání. Někteří z žáků se potýkají i se zabavováním věcí a bitím. Kyberšikanu uváděli žáci v minimálním počtu.

3. **Svěřují se žáci s problémem šikany někomu z řad učitelů?**

Z otázky č. 6, 11 a 12 vyplývá, že většina žáků se s problémem šikany nesvěří nikomu z učitelů. Počet respondentů, kteří se svěřili s problematikou šikany někomu z učitelů, je 16 % procent, tedy ani polovina. Nejčastěji se respondenti svěřují rodičům a spolužákům.

4. Jaká je důvěra žáků vůči škole v prevenci šikany?

Tato otázka je vyhodnocena dle výsledků z grafu č. 13. Z tohoto grafu vyplývá, že celkově školnímu prostředí v otázce šikany důvěřuje pouze 47 % respondentů ve věku 13–15 let. Toto číslo není až tak malé, ale nedosahuje ani na celou polovinu celkového počtu dotazovaných respondentů. Nejvíce důvěry bylo tedy zaznamenáno ve škole 1, kde je i nejmenší kolektiv a škola je rodinného typu.

5. Jak žáci vnímají preventivní aktivity na své ZŠ?

Otázka byla vyhodnocena pomocí grafu 15, 16 a 20. Pouze ve škole 1 si více respondentů myslí, že se v jejich škole o šikaně mluví dostatečně. Ve škole 2 a 3 počet respondentů, kteří odpověděli negativně, převyšuje. Celkem si myslí, že se ve školním prostředí o šikaně nemluví dost, 56 % respondentů, což je více než polovina dotazovaných žáků. Nejméně vnímají mimoškolní akce na toto téma ve škole 1, kde většina respondentů uvedla jako odpověď 15 NE – neměli jsme žádnou akci mimo školu na téma šikany. Ve škole 2 a 3 většina žáků sice odpovídala kladně, nicméně počet žáků, kteří odpověděli negativně, je celkem velký a je spíše nepravděpodobné, že by takto odpovídali například z důvodu nemoci a vynechání přednášky či akce. 74 % procent respondentů, kteří se zúčastnili nějaké přednášky, odpovědělo, že pro ně přednáška mimo školu byla přínosná a pomohla jim.

6. Jaké mají žáci 8–9 ročníku připomínky a doporučení v otázkách šikany?

Pomocí otevřených otázek č. 20 a 21 bylo zjišťováno, jaké doporučení a názory mají žáci na prevenci proti šikaně a řešení v případě, že už k šikaně došlo. Odpovědi typu nevím a nejde nic dělat, či změnit jsem zaznamenala celkem dost. To i přes to, že respondenti jsou ve věku, kdy by jim potřeba změny a vyjádření se, měla být vlastní. 73 % žáků však na tyto otázky odpovídalo a zamýšlelo se nad nimi, některé odpovědi lze považovat za velmi přínosné. Za nejzajímavější můžeme považovat ty od šikanovaných žáků, kteří shodně uváděli jako změnu, týkající se prevence sblížení kolektivu, zavedení her, více výletů a zájem o jejich pocity. Zde je dobré říci, že jejich řešení nepotřebuje spolykat milionové náklady na realizaci, ale může být při troše snahy zdarma. Nad tím, by se možná měli zamyslet preventisté, kteří vytvářejí strategie a programy. Jejich hlavním argumentem, proč prevence nefunguje, jsou totiž právě finanční náklady.

Posledním bodem zhodnocení výzkumu je ověření hypotéz, které byly stanoveny.

Ověření hypotéz

H1. Se šikanou se setkávají spíše chlapci než dívky.

Tuto hypotézu vyhodnocuji na základě otázek a výsledků grafu č. 5, 7 a 10. Z těchto výsledků je jasné, že chlapci i dívky se potýkají se šikanou skoro ve stejném měřítku. Ve škole 1 je šikana u chlapců zcela ojedinělá, ale ve škole 3 převyšuje šikanu mezi dívkami.

Hypotéza 1 byla vyvrácena.

H2. Kyberšikana se dnes vyskytuje častěji než tradiční šikana.

Hypotéza byla vyhodnocena na základě výsledných grafů, které vzešly z otázek 5, 7 a 8. Díky těmto údajům z mého výzkumu lze konstatovat, že **hypotéza 2 byla vyvrácena.**

H3. V městské základní škole je výskyt šikany větší než na vesnici.

Výsledné grafy sestavené na základě otázek 5, 7, 9 ukazují, že pokud srovnáme počty žáků v jednotlivých školách s výsledky ostatních **hypotézu 3, nelze jednoznačně prokázat či vyvrátit.** Je ale důležité poukázat na fakt, že ve škole vesnické se nevyskytuje šikana, žáci mají ke škole největší důvěru a všichni zde našli i kamaráda.

H4. Žáci jsou odborně poučováni, ale přesto dochází k šikaně.

Na základě výsledků otázek z grafů 14,15,7 lze říci, že všichni žáci jsou poučováni a většina z nich se účastní preventivních aktivit, přesto se však ukazuje, že v každém kolektivu dochází i k pokročilejšímu stadiu šikany.

Hypotéza 4 byla potvrzena.

H5. Většina žáků se svěřá s problematikou šikany někomu z učitelů

Z výsledků grafů 6,11,12 je jasné že většina žáků se v této problematice nesvěří někomu z učitelů, ale svou důvěru vkládá do rukou rodičů a spolužáků.

Hypotéza 5 byla vyvrácena.

ZÁVĚR

Z teoretické části i výzkumu, který byl proveden na vybraných základních školách, je patrné, že šikana je stále fenomén, se kterým se každá škola potýká. Při vyhodnocování výsledků byly některé odpovědi žáků překvapující. Přiznám se, že se mi při prvním dotazníku, do kterého jedna z dívek uvedla jako formu šikany zabavování věcí s každodenní četností, udělalo trochu špatně. Vlastně na tyto pravdivé informace nejsme nikdy zcela připraveni. Proto si pak i někteří z nás vzpomenu na svá školní léta, kdy několik měsíců každé ráno vstáváte do školy s bolestí břicha a vracíte se se slzami v očích. Díky této práci ale můžeme pochopit, že pro školy může být těžké si situaci přiznat a že ji mnohdy nechtějí připustit ani řešit.

Díky informacím z teoretické části, týkající se historie přístupu k prevenci v naší republice a současným trendům, zapadá spoustu věcí do souvislostí a lze je vidět v ještě obsáhlejší kontextu. Přesto vždy doufáme, že od doby, kdy jsme navštěvovali základní a střední školu, se prevence proti šikaně a pozornost, jež je věnována vztahům ve třídě, alespoň trochu změnila a posunula. Po vyhodnocení výsledků lze mít ale pocit spíše opačný. Závěry a doporučení by však neměli vyznít jako obviňování základních škol ze špatného přístupu k prevenci. Stejně tak nejde ani o poškozování kohokoliv, kdo se výzkumu účastnil, proto tedy rozhodnutí nechat školy, v nichž byl výzkum prováděn, v anonymitě. Stačilo by, pokud by si pod výsledky, které z této práce vzešly, každá škola dle typu i velikosti a umístění představila sebe, bez ohledu na to, zda informace odpovídají jejich skutečností.

Bylo by možná dobré, pokud by si každá škola skutečně přiznala byť jen jednoho jediného žáka, který chodí do jejích prostor s každodenním pocitem nedůvěry. Žáka, který od svých spolužáků slyší nadávky, pomluvy a je konstantě ponižován. Žáka, kterého v tom lepším případě ignoruje celá třída a v tom horším přihlíží, jak si ho několik agresorů podává v lavici. Žáka, který možná musí odevzdávat svačinu, či peníze, nebo mu jen z legrace někdo schovává věci ze stolu. Žáky, kteří si kompenzují svou vlastní nedostatečnost na ostatních a i žáky, které prostě jen baví ubližovat ostatním. Pokud by všechny školy měly opravdu zájem a všichni preventisté by se zamysleli nad tím, jaké to je být takovým žákem, možná by stačilo věnovat více času vztahům v jednotlivých třídách a milionové investice do preventivních programů by nebyly nutnou podmínkou

pro školy s minimálním výskytem šikany. Možná by stačilo, aby se opravdu důsledně dodržovala pravidla, na kterých se ovšem budou aktivně podílet i sami žáci, a to již od první třídy. Lze si představit a pochopit spousty odborníků z řad preventistů, učitelů a dalších, kteří by tento názor smetli ze stolu. Je pochopitelné, že prevence je složitá záležitost, která pokrývá masy a nelze ji takhle zjednodušit. Avšak díky této práci a zkušenostem, které se v ní objevily, lze vidět jako cestu v prevenci šikany více lidskosti v přístupu k žákům a jejich vztahům, namísto tlaku na jejich výkon. Jak je psáno v úvodu, v dnešní době i díky moderním technologiím umí být žáci skutečně krutí a vynalézaví. Jak však vzešlo z výsledků výzkumu, velký počet žáků by ocenil více dozoru, kamery a obecně větší dohled. Tento fakt byl je velice zajímavý a dokazuje dle mě platnost poznatků výše uvedených v teoretické části. Děti a žáci budou vždy zkoušet pravidla a testovat hranice, které jim my sami určíme. Pokud se však na pravidlech budou moci podílet a budou mít prostor se k těmto věcem pravidelně vyjadřovat od začátku nástupu do školního prostředí, myslím, že je logické, že pak nebudou chtít v řešení prevence šikany více zodpovědnosti od učitelů, ale začnou být více zodpovědní sami k sobě.

Je jasné, že spousta škol na vzájemných vztazích, které ve škole panují, intenzivně pracuje. Proto nezbývá než doufat, že škol, kde bude mezi žáky normou vzájemný respekt, bude přibývat i přesto, že v jejich rodinném zázemí je tato interakce neznámou řeckou. Vliv rodiny je bezesporu alfou a omegou v celém kontextu problému prevence, ale neměl by být jejím strašákem a věčným argumentem, proč se prevence nedaří.

„Svoboda bez vzdělání je nebezpečná, vzdělání bez svobody je zbytečné.“

John Fitzgerald Kennedy

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1. vyd. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.

ČERNOCH, F. 1999 *Šikaně stop*. Dot. 1. vyd. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – AVIS. ISBN 80-86049-14-0.

JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN:978-80-7367-788-6

KOLÁŘ, M. 2000. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 2. vyd. Praha: nakladatelství Portál. ISBN 80-7178-409-5.

KOLÁŘ, M. 2001 *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: nakladatelství Portál, 2001. 256 s. ISBN 80-7178-513-X.

KOLÁŘ, M. 2011 *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5.

MATOUŠEK, O, MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 3 aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8

MERTIN, V a kol. *Problémy s chováním ve škole – jak na ně*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2013. 200 s. ISBN 978-80-7478-026-4.

MIOVSKÝ, M., SKÁCELOVÁ, L., ZAPLETALOVÁ, J., NOVÁK, P. (Eds.) 2010. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN 2010, Univerzita Karlova v Praze & Togga. ISBN 978-80-87258-47-7.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ E., MAREŠ J. 2013 *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0403-9.

ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. 2. doplněné vyd. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6

ŘÍČAN, Pavel. 1995 *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Vyd. 1. Praha: Portál. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-049-9.

TYŠER, J. *Školní metodik prevence*. 1. vyd. Most: Hněvín 2006. 103 s. ISBN 8086654176

VÁGNEROVÁ, Marie. 2012 *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2153-1

Periodika

MIOVSKÝ, M. *Vývoj národního systému školské prevence rizikového chování v České republice: Reflexe výsledků 15letého procesu tvorby*. Adiktologie. Praha: Sdružení SCAN, 2015, roč. 15, č. 1, s. 62-87. ISSN 1213-3841.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

KYRIACOU, CH. *Řešení výchovných problémů ve škole*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-945-3.

Seznam použitých internetových zdrojů

Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy č.j. 28 275/2000–22 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. MŠMT [online].

© 2013–2016 [cit. 2016-10-17]. Dostupné z WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/prevence/metodicky_pokyn_k_sikanovani.doc>

Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže č.j.: 21291/2010-28). MŠMT [online]. © 2013–2016 [cit. 2016-10-17].

Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>>

NÁRODNÍ INFORMAČNÍ CENTRUM PRO MLÁDEŽ. Primární prevence: charakteristika. [online], [cit. 2016-10-29]. © NICM Dostupný z WWW: <<http://www.nicm.cz/primarni-prevence-charakteristika>>

PRIMARNI PREVENCE.CZ. *Prevence rizikového chování* [online], [cit. 2016-10-27]

© 2003–2016. Dostupný z WWW:

<http://www.odrogach.cz/skola/zaklady-prevence/organizacni-system-prevence.html?section_id=17>

MŠMT. *Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních č. j. MSMT-21149/2016*. [online]. Praha: MŠMT, 2016, [cit. 2016-10-27] Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/file/38988>>

MŠMT. *Charakteristika doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova*. [online] Praha: MŠMT, 2010, [cit. 2016-10-28] Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/charakteristika-doplnujiciho-vzdelavaciho-oboru-eticka>>

MŠMT. *Manuál pro tvorbu minimálního preventivního programu*. Praha: Pražské centrum primární prevence, 2010. [cit. 2016-10-27] Dostupné z WWW:

<<http://www.msmt.cz/file/16437/download/>>

SEZNAM ZKRATEK

ZŠ	Základní škola
MŠMT	Ministerstvo mládeže a tělovýchovy
RVP	Rámcový vzdělávací program
ŠVP	školní vzdělávací program
RVKPP	Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky
RVPPK	Republikový výbor pro prevenci kriminality
PŘO	Přímo řízené organizace MŠMT
OPŘO	Ostatní přímo řízené organizace MŠMT
PS SPP	Pracovní skupina specifické primární prevence
MO	Ministerstvo obrany
MV	Ministerstvo vnitra
MZ	Ministerstvo zdravotnictví
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MF	Ministerstvo financí
MS	Ministerstvo spravedlnost
NNO	Nestátní neziskové organizace
VŠ	Vysoká škola

SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ

Seznam obrázků

Obrázek 1- systém primární prevence na horizontální úrovni..... 27

Obrázek 2 - systém prevence na vertikální úrovni 28

Seznam grafů

Graf 1: docházka škola 1,2,3 40

Graf 2: Kamarádství ve škole 1,2,3 41

Graf 3: Šikana četnost ve škole 1,2,3..... 41

Graf 4: Oznámení šikany ve škole 1,2,3 42

Graf 5: Zkušenost se šikanou ve škole 1,2,3..... 42

Graf 6: Druhy šikany ve škole 1,2,3 43

Graf 7: Počet agresorů ve škole 1,2,3 44

Graf 8: Četnost šikany ve škole 1,2,3 45

Graf 9: Oznámení šikany ve škole 1,2,3 45

Graf 10: Komu se svěřují žáci ve škole 1,2,3 45

Graf 11: Důvěra vůči škole 1,2,3 46

Graf 12: Informovanost žáků 46

Graf 13: Přednášky mimo školu na téma šikana..... 46

Graf 14: Smysl přednášek..... 47

Graf 15: Četnost preventivních akcí 47

Graf 16: Třídnické hodiny 47

Graf 17: Důvěra v kolektiv třídy ve škole 1,2,3 48

Graf 18: Šikana jako téma školy 48

10. Jak často se to děje?
- nejméně dvakrát ročně
 - asi jednou za měsíc
 - téměř denně
11. V případě, že jsi byl šikanován nebo jsi viděl šikanu, svěřil ses s tím někomu? Ano Ne
12. Komu? (můžeš označit více možností)
- rodiče
 - prarodiče
 - třídní učitel/učitelka
 - jiný učitel
 - spolužák
 - někomu jinému (napiš prosím komu)
13. Myslíš, že vaše škola dokáže ochránit žáky před šikanou? Ano Ne
14. Řekl vám někdo z učitelů, jak se chovat, když někdo šikanuje? Ano Ne
15. Měli jste nějakou přednášku mimo školu na téma šikany? Ano Ne
16. Pokud ano, pomohlo ti to v něčem, mělo to smysl? Ano Ne
17. Vzpomeneš si, kolikrát máte nějakou akci, (rozhovor, přednášku, projekt, debatu) zaměřenou na šikanu a její prevenci?
- jednou ročně
 - každý měsíc
 - alespoň jednou týdně
 - nikdy
 - nevím
18. Debatujete na téma šikany v třídnických hodinách? Ano Ne
19. Máš pocit, že můžeš před ostatními spolužáky a učitelem říct, jak se cítíš? Ano Ne
20. Myslíš, že se o tom, jak se bránit šikaně, ve vaší škole mluví dost? Ano Ne
21. Jak myslíš, že by měl být potrestán ten, kdo šikanuje?

.....

22. Představ si, že jsi teď ředitel/ředitelka a máš všechny pravomoci. Co bys změnil, aby nedocházelo k šikanování?

.....

.....

.....

Děkuji za vyplnění dotazníku a za čas, který jste u něj strávili.

Příloha B – Dotazník pro preventisty

Moc prosím, o vyplnění následujícího dotazníku, který mi poslouží k vypracování mé BP.

Dotazník pro preventisty na ZŠ (prosím o stručné rozepsání odpovědi)

1. Objevuje se na vaší škole šikana? Pokud ano, v jakých stádiích je podchycena?
2. Jaký druh šikany, je podle vás v dnešní době nejčastější?
3. Setkali jste se na vaší škole s případem brutální šikany?
4. Setkali jste se s případem šikany učitele? Pokud ano, jak jste případ řešili?
5. Kolik času měsíčně věnuje vaše škola prevenci proti šikaně? Jakým způsobem prevenci provádíte na úrovni školy i tříd?
6. Co vidíte jako největší úskalí při prevenci proti šikaně obecně a na vaší škole?
7. Myslíte si, že vaši žáci mají důvěru v pedagoga? Napište prosím stručně proč?

8. Kdy naposled, jste měli akci (beseda, přednáška, rozhovory) zaměřenou pouze na prevenci proti šikaně? Kolikrát ročně tyto akce pořádáte?

9. Spolupracujete externě s někým (policie, specialisté, poradci, lektori atd.) při prevenci proti šikaně?

10. Proč myslíte, že v dnešní době žáci šikanují a jaké formy šikany podle vás lze jen těžko odhalit?

11. Co byste změnil/a, při neomezených finančních prostředcích a pravomocech, týkajících se prevence?

12. Myslíte, že prevence proti šikaně má smysl a je efektivní?

Děkuji za vyplnění dotazníku a čas, který jste u něj strávili.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Aneta Junová

Obor: Speciální pedagogika-vychovatelství

Forma studia: kombinované studium

Název práce: Formy preventivních programů proti šikaně a jejich vlivy na žáky

Rok: 2017

Počet stran textu bez příloh: 63

Celkový počet stran příloh: 4

Počet titulů českých použitých zdrojů: 15

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 1

Počet internetových zdrojů: 7

Vedoucí práce: PaedDr. Lubomír Bajcura, Ph.D.